

Filozofie, ekonomie, politologie, sociologie, psychologie, historiografie

MARATHON

5/2010

číslo 97

**Teoretický časopis věnovaný otázkám postavení
člověka ve světě, ve společnosti, v současném dění**

Obsah:

1. ÚVODNÍ POZNÁMKA	2
2. HLAVNÍ MATERIÁLY	4
EKONOMICKÉ TEORIE A MEZINÁRODNÍ MIGRACE (MARIE POPOVOVÁ)	4
JAN HERBEN NEBYL POUZE SPISOVATELEM A NOVINÁŘEM (JAROSLAV ŠETEK)	16
3. RECENZE	24
SOCIÁLNÍ KAŽDODENNOST DĚLNICTVA Z PRAŽSKÉ MEZIVÁLEČNÉ PERIFERIE (PAVEL SIRŮČEK)	24
4. K TEORII REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ	28
NOVÉ V TEORII REDISTRIBUČNÍCH SYSTÉMŮ (RADIM VALENČÍK A KOL.)	28
TEORIE HER, BANKOVNICTVÍ, RIZIKO A NEJISTOTA (IVO STÁŇA)	32

MARATHON

Internet: <http://www.valencik.cz/marathon>
<http://misc.eunet.cz/marathon>

Vydává:

Radim Valenčík
jménem Otevřené společnosti příznivců
časopisu MARATHON

Vychází od listopadu 1996

Registrační značka: MK ČR 7785

ISSN 1211-8591

Redigují:

Vladimír Prorok
e-mail: prorok@vse.cz
Pavel Sirůček
e-mail: sirucek@vse.cz
Radim Valenčík (224933149)
e-mail: valencik@cbox.cz

Redakce a administrace:

Radim Valenčík, Ostrovní 16
110 00 Praha 1
tel.: 224933149
e-mail: valencik@cbox.cz

MARATHON is a bi-monthly Internet magazine founded in Prague at the end of 1996. Its aim is to help to clarify, from central and east European perspective, the reasons of present entanglement of the world developments, and participate in the search for prospective solutions.

About 120 authors contribute to the magazine on a regular basis and more write for it occasionally. So far MARATHON has been published in Czech with occasional documentation annexes in English or German. English summaries of articles are envisaged based on specific interests of readers.

Themes most often treated in the magazine include human capital, investments in education and other forms of human capital, nature and consequences of globalization, new approaches in economic theory (an attempt for synthesis of seemingly disparate concepts of K. Marx, J. Schumpeter, M. Friedman, G. Becker and R. Reich with regard to role played by innovations and the search for new space for economic growth), etc. Several specific projects of human capital investments have been developed on the basis of concepts analyzed in MARATHON.

The magazine can be accessed at:

<http://valencik.cz/marathon>

E-mail contact: valencik@cbox.cz

Do rukou se vám dostává časopis Marathon 5/2010. Jako obvykle, nejdřív některá základní sdělení:

- Zatím je časopis šířen finančně nenáročnými formami - několik xerokopií, prostřednictvím disket, zaslán prostřednictvím fax modemu, prostřednictvím sítě INTERNET (<http://valencik.cz/marathon>).

- Časopis vychází jednou za dva měsíce, vždy 15. dne prvního z dvojice měsíců, které jsou po sobě. Nejbližší řádné číslo (6/2010) bude vydáno a objeví se na Internetu 15. listopad 2010.

- Rozsah časopisu je 40 stran tohoto formátu, což odpovídá přibližně 120 stranám standardního formátu.

- Kontaktní spojení, na kterém lze získat podrobnější informace o časopisu, vyjádřit připomínky, zaslat příspěvek apod., je (prozatím) prostřednictvím domácího telefonu: 224933149 (R.Valenčík).

- Příspěvky, případně připomínky a náměty, vzkazy redakci apod. lze rovněž zasílat na e-mailovou adresu: valencik@cbox.cz.

- V srpnu 1997 byl Marathon registrován ministerstvem kultury ČR, na vyžádání je distribuován užšímu okruhu čtenářů v běžné časopisecké podobě, je rovněž k dispozici v Národní knihovně v Praze Klementinu.

- V časopisu jsou uveřejňovány materiály vzniklé při řešení projektu GA ČR Teorie redistribučních systémů (vedený pod číslem 402/09/0086).

- Od počátku roku 2006 je Marathon vybaven redakčním systémem, prostřednictvím kterého lze zveřejňovat příspěvky a reagovat na již uveřejněné příspěvky.

- Příspěvky uveřejňujeme vždy recenzované, zpravidla včetně recenze (příp. ohlasu).

1. Úvodní poznámka

Pozvánka na mezinárodní vědeckou konferenci

Vysoká škola finanční a správní pořádá mezinárodní odbornou konferenci pod záštitou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy na téma

Lidský kapitál a investice do vzdělání

Nezbytnost, aktuálnost a vzájemná podmíněnost reforem systémů veřejného sociálního investování a pojištění – cesta k zajištění kvalitního vzdělání, péče o zdraví, stability penzijního systému. Odborným garantem konference je doc. Radim Valenčík, CSc.

13. ročník konference se uskuteční ve dnech 23. a 24. září 2010

v Kongresovém centru Vysoké školy finanční a správní, Estonská 500, 101 00 Praha 10.

Jedná se o předběžný program. Jména vystupujících, názvy příspěvků v jednotlivých blocích budou průběžně doplňovány.

První den (23. 9. 2010)

09:00 – 09:30 Prezence

09:30 – 10:00 Zahájení – Bohuslava Šenkýřová, vystoupení zástupce MŠMT a zástupců partnerů

10:00 – 12:00 1. blok: Nutnost reforem systémů sociálního investování a sociálního pojištění z hlediska konkurenceschopnosti

V bloku vystoupí: Vladimír Čechák, Martin Potůček, Michal Mejstřík a další

12:00 – 13:00 Oběd

13:00 – 14:30 2. blok: Financování investic do vzdělání a zdraví, problematika reforem v této oblasti

V bloku vystoupí: Petr Matějů, Walter Bartoš, Jiří Havel a další

14:30 – 14:45 Přestávka

14:45 – 16:15 3. blok: Penzijní systém, prodloužení doby dožití a možnosti prodloužení produktivního uplatnění, vzájemná podmíněnost reforem systému sociálního investování a sociálního pojištění

V bloku vystoupí: Jan Mládek, Jaroslav Vostatek, Radim Valenčík a další

16:15 – 17:30 Raut

Druhý den (24. 9. 2010)

08:30 – 09:00 Prezence

09:00 – 12:00 4. blok: Hry o reformy systémů sociálního investování a sociálního pojištění

*V bloku vystoupí: Petr Wawrosz, Herbert Heissler, Jiří Mihola a další*Podrobnější průběžné informace o programu naleznete na www.vsfs.cz/lidskykapital.Uvítáme Vaše případné náměty na adrese: irena.fozikosova@vsfs.cz - tel. 210 088 896, 724 134 897.

Účast na konferenci je bez registračního poplatku. Z konference bude vydán sborník.

Příprava na 100. číslo časopisu Marathon

Připomínáme, že se blíží vydání **100.** (!) čísla našeho časopisu. Podle propočtu by se mělo současně jednat o první číslo roku 2011, které bude vydáno 15. ledna 2011 a jehož uzávěrka bude měsíc před tím, tj. 15. prosince 2010. Jako vhodné téma se nám zdá **Sebereflexe naší společenské reality** v několika aspektech – z hlediska civilizace (kam jsme došli a co dál), z hlediska smyslu, z hlediska toho, o co jde apod. Uvítáme příspěvky na dané téma, které vždy v úvodní poznámce stručně představíme (formou prezentace hlavní myšlenky) a pak nejlepší z nich do kulatého čísla zařadíme, ostatní, které projdou recenzním řízením) budeme publikovat průběžně v dalších číslech.

K obsahu tohoto čísla

První hlavní materiál je věnován velmi aktuální a významné problematice, která doslova hýbe současným světem, přitom však zůstává teorii dosud nedostatečně podchycena. Tím je teoretický přístup k problematice mezinárodní migrace. Autorka M. Popovová se snaží formulovat základy ekonomické teorie mezinárodní migrace. A do značné míry se jí to daří. Námí uveřejněný materiál je původní a rozsáhlý. Mj. – vztahuje se i k těm problémům, které spadají do problematiky sebereflexe naší společenské reality.

Druhý hlavní materiál je z pera J. Šetka. Pokračuje v mapování našich dějin z hlediska rozvoje českého vědeckého myšlení a vybírá si méně známou osobnost, tentokrát Jana Herbena.

V rubrice recenze se věnujeme monografii S. Holubce o každodenním životě a sociálním postavení pražského dělnictva v meziválečné době.

Závěrečnou část čísla tvoří dva pracovní materiály k teorii redistribučních systémů. Jedná se o dva texty zpracované podle prezentace připravované na konferenci Lidský kapitál a investice do vzdělání. Ukazují

souvislost mezi spory o to, jak by měly probíhat reformy, a pohledem, který na společenskou realitu vrhá teorie her. Na uvedené dva materiály navazuje další část diplomové práce I. Stání, kterou jsme začali zveřejňovat v předcházejícím čísle.

2. Hlavní materiály

Ekonomické teorie a mezinárodní migrace

Marie Popovová

Úvod

Mezinárodní migrace v současnosti představuje nezbytnou součást základních znaků téměř všech industrializovaných ekonomik. Podle odhadů OSN (UN Global Migration Database) se počet migrantů za posledních 40 let více než zdvojnásobil na současných asi 200 milionů osob žijících mimo území svého narození. S tímto vývojem koresponduje také zvýšený zájem odborníků z nejrůznějších vědeckých disciplín, kteří se snaží popisovat hlavní tendence ve vývoji mezinárodní migrace a také hledat příčiny, souvislosti i následky tohoto fenoménu. Oblast migrace je tak skutečně *multidisciplinární* s příspěvky pocházejícími z ekonomie, demografie, geografie, práva, sociologie, politologie a sociální antropologie. Proto se dnes objevují snahy o *systémový přístup* k migraci s vědomím, že výměna kapitálu a lidí mezi určitými zeměmi se odehrává v určitém ekonomickém, společenském, politickém a demografickém kontextu (Jennisen 2004).

Cílem této práce je nastinit přehled základních teorií vysvětlujících nejrůznější aspekty spojené s mezinárodní migrací. Autorka se přitom zaměří především na ekonomické aspekty spojené s migrací, protože se domnívá, že ekonomické faktory jsou zahrnuty téměř ve všech teoriích migrace a ekonomický pohled vysvětluje značnou část teoretického rámce mezinárodní migrace. Lze tedy hovořit o jakési ekonomii mezinárodní migrace.

Moderní literatura zabývající se ekonomikou migrace se zaměřuje na tři hlavní problémy (Borjas 1989): 1) co determinuje velikost a kvalifikační skladbu toku imigrantů v určité hostitelské zemi; 2) jak se imigranti přizpůsobují ekonomice hostitelské země; 3) jaký je vliv imigrace na ekonomiku hostitelské země.

V první části práce se zaměřím na celkový teoretický rámec mezinárodní migrace, jak se nejčastěji objevuje v pracích odborníků na tuto oblast. Zde bude pozornost věnována především vymezení širšího teoretického rámce. Poté se již autorka bude věnovat zejména ekonomickým teoriím. Jak bylo ovšem zmíněno výše, dělat mezi jednotlivými teoriemi jasné linie je velmi obtížné, protože různé přístupy se neustále prolínají, doplňují a jen velmi zřídka si navzájem vyloženě odporují.

Podle mnohých odborníků existuje jasná spojitost mezi plynulostí pohybu obyvatel a ekonomickými a technologickými změnami, které vytvořily *globalizaci* (např. Massey 1993 nebo Glover 2001). Globalizace zvyšuje počet a komplexitu migračních toků: lidé migrují z ekonomických, rodinných nebo jiných důvodů, mohou se nejprve chtít stěhovat dočasně a pak se vrátit, migrovat do třetí země nebo se usadit. Proto se v tomto textu budu vyhýbat pojmu imigrant a spíše budu mluvit o migrantech a migraci.

1. Teoretický rámec mezinárodní migrace

Ve studiu mezinárodní migrace neexistuje žádná jednotná komplexní teorie, spíše soubor několika oddělených teorií. Je zde ovšem patrná snaha najít komplexní, interdisciplinární a přitom specifickou teorii, která na migraci bude nahlížet z různých perspektiv, úrovní a předpokladů. Vědci zkoumající problematiku mezinárodní migrace vytvářejí konkrétní *migrační modely*, které vysvětlují různé vědecké otázky, mají různé cíle, zaměření, zájmy a způsoby analýzy. Jedná se tak o nesmírně složitý systém vztahů, který se snaží pomocí měřitelných faktorů vysvětlit migraci.

Samozřejmě je zde také jasný rozdíl mezi vnitrostátní a mezinárodní migrací – i když se však současné teorie soustředí zejména na migraci mezinárodní, která znamená překročení hranic, mnoho teorií se odkazuje také na migraci vnitrostátní. Zatím ale nebyl uveden žádný statistický doklad toho, že zde existuje spojitost mezi mezinárodní a meziregionální migrací (Bijak 2006).

Massey a kol. (1993) uvádí, že jednotlivé teorie migrace se zaměřují na různé *fáze migračních pohybů*: příchod, pobyt (chování migrantů na území hostitelské země), případně odchod. Podle těchto fází pak rozděluje také jednotlivé teoretické modely, které je vysvětlují.

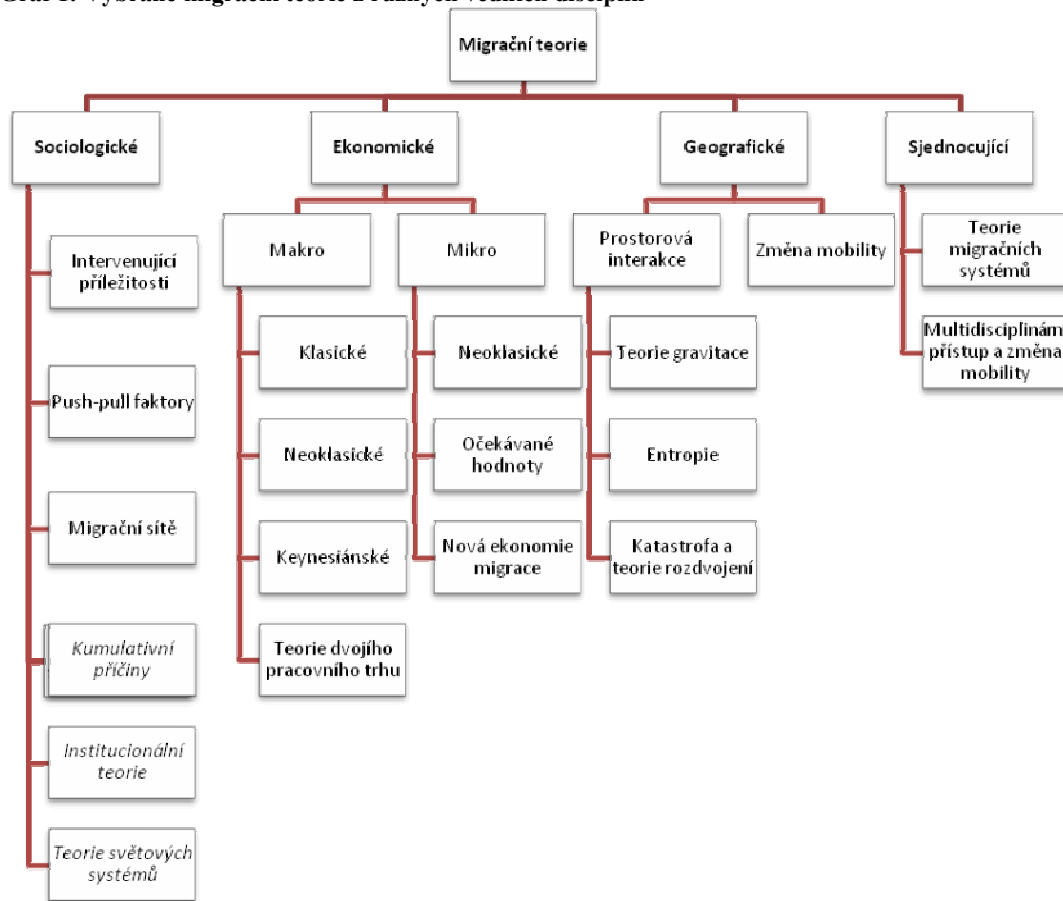
Důvody migrace, tedy první fázi migračního chování (odpovědí na otázku, proč migrace vůbec začíná) se zabývají zejména ekonomické teorie, které budou podrobněji rozebrány v další kapitole. Jde zejména o

mikroekonomický přístup reprezentovaný neoklasickou teorií, která se soustředí na rozdíly ve mzdách a pracovních podmínkách mezi zeměmi a dále na náklady migrace, přičemž jednatel se snaží maximalizovat svůj zisk; a novou ekonomii migrace, která bere v úvahu nejen podmínky na pracovních trzích, ale vnímá migraci jako rozhodnutí domácností, tedy jako minimalizaci rizik výpadků příjmů domácností. Naproti tomu makroekonomický přístup se soustředí na vyšší (agregátní) úroveň rozhodování. Zde se uvádí teorie dvojího pracovního trhu, podle níž je migrace spojená se strukturálními požadavky moderních industrializovaných ekonomik, a teorie světových systémů, která migraci chápe jako přirozený důsledek ekonomické globalizace a penetrace trhů přes státní hranice.

Teorie, které se zabývají fází trvání mezinárodního pohybu osob, tedy podmínkami, které způsobují vznik migrace, již odkazují na širší spektrum vědních oborů. Přestože mzdové rozdíly, relativní rizika, snaha zaměstnavatelů a penetrace trhů může pokračovat, během migrace samotné vznikají podmínky, které mohou být příčinami další migrace. V tomto kontextu se pak objevují teorie, které si všímají rozšíření migračních sítí, institucí podporujících rozvoj nadnárodního pohybu nebo společenského významu pracovních změn v přijímajících zemích. Všechny tyto změny způsobují vyšší pravděpodobnost další migrace, což se v literatuře označuje jako proces kumulativní příčiny (*cumulative causation*) (Massey 1993, Bijak 2006).

Jiný přístup ke klasifikaci migračních teorií používá Bijak (2006). Ten poukazuje na to, že migrační teorie se určitým způsobem objevují v mnoha společenských disciplínách. Základní přehled ukazuje graf 1. Uvedené dělení teorií však nezohledňuje rozdíly mezi teoriemi vysvětlujícími začátek mezinárodní migrace a její trvání, jak ukazuje Massey a kol. (1993).

Graf 1: Vybrané migrační teorie z různých vědních disciplín

Pramen: Bijak (2006: 5)

V dalším textu se zaměříme na hlavní charakteristiky migračních modelů výše zmíněných neekonomických disciplín.

Sociologické teorie

Sociologické teorie přicházejí s řadou samostatných migračních teorií, přičemž ale často vychází z poznatků jiných vědních oborů. Jedná se zejména o koncept intervenčních příležitostí, syntetizující přístup push a pull faktorů, teorii migračních sítí a z ní vycházející teorii transnacionálních sociálních prostorů, dále institucionální teorii a teorii kumulativních příčin.

Koncept intervenčních příležitostí¹ (*intervening opportunities*) je založený na tom, že počet migračních událostí je úměrný počtu přitahujících příležitostí (např. pracovních míst), které jsou k dispozici migrantům v cílové zemi, a naopak nepřímo úměrný počtu takových příležitostí, které existují blíže místu původu migranta. Jak by se mohlo zdát, nejedná se čistě o geografickou teorii, protože nejde pouze o prostorovou vzdálenost, ale o vzájemné působení mezi vzdáleností a příležitostmi k dispozici případnému migrantovi v různých místech.

Teorie push a pull faktorů² vysvětluje migraci, jako proces determinovaný přítomností přitahujících (*pull*) faktorů v cílové zemi a odpuzujících (*push*) faktorů v místě původu. V mezinárodní migraci mohou být tyto faktory dále děleny na tvrdé (*hard*) a měkké (*soft*), přičemž tvrdé znamenají určité dramatické okolnosti jako humanitární krize, ozbrojené konflikty, environmentální katastrofy atd., zatímco měkké faktory jsou problémy jako chudoba, sociální vyloučení nebo nezaměstnanost. Dominance toho kterého faktoru určuje do určité míry charakteristiku migrujícího obyvatelstva: příznivé pull faktory v cílové zemi mají tendenci přitahovat migranty, kteří jsou, pokud jde o lidský kapitál nebo motivaci, vybírání na základě pozitivního hodnocení, což není případ nepříznivých push faktorů v zemi původu.

Také přítomnost meziosobních migračních sítí v přijímající zemi znamená existenci určitého pull faktoru, jehož hlavní úlohou je snižování různých nákladů (nejen monetárních, ale také psychologických a dalších) a rizik spojených s migrací. Migrační sítě tak usnadňují mezinárodní migraci a způsobují setrvačnost migračních pohybů, která je velmi těžce regulovatelná místními autoritami v přijímající zemi, a migrace se dokonce může stát nezávislou na původních faktorech, které ji způsobily. Teorie sítí byla dále zobecněna teorií transnacionálních sociálních prostorů³, která připouští přítomnost různých přeshraničních vazeb spojených s migrací mezi jednotlivci a skupinami a dále vytváří koncept sociálního kapitálu, který vidí jako zdroj, který pomáhá lidem nebo skupinám dosáhnout svých cílů. Sociální kapitál představuje společenské a symbolické vazby mezi jednotlivci a skupinami (normy reciprocity, solidarity a vzájemných závazků), případně jejich institucionální struktury. Aspekty sociálních sítí migrantů jsou v poslední době zobecňovány do konceptu transnacionalizace (Drbohlav, Uherek 2007) – díky aktivitám migrantů se především v ekonomické, politické, ale i socio-kulturní oblasti vytvářejí pevné a funkční vazby mezi zemí zdrojovou a cílovou.

Na důležitou roli institucí, které usnadňují migrační proces, poukazuje také v institucionální teorii migrace, která se týká jak legálních, tak nelegálních aspektů populačních toků. Tato teorie může být spojená také s institucionální teorií v ekonomii, takže v podstatě vytváří určitý hybrid mezi teoriemi sociologickými a ekonomickými. Tento koncept vychází z toho, že jakmile začne proces mezinárodní migrace, začínají vznikat soukromé instituce a neziskové organizace, aby uspokojily poptávku vytvořenou nerovnováhou mezi velkým počtem lidí, kteří se snaží vstoupit do kapitálově bohaté země, a omezeným počtem imigračních víz, která tyto země obvykle vydávají. Na jedné straně tak v cílových zemích vznikají podnikatelé snažící se z této situace co nejvíce vytěžít a černý trh, na druhé straně také humanitární organizace, které se zaměřují na vynucování práv a zlepšování podmínek legálních i nelegálních migrantů. Hlavní hypotézy této teorie (Massey 1993) spočívají v tom, že jak organizace rozvíjí svou podporu a udržování mezinárodního stěhování, mezinárodní toky migrantů se stávají více a více institucionalizovány a nezávislé na faktorech, které je původně způsobily. Vlády mohou také jen obtížně kontrolovat migrační toky, protože je velmi těžké řídit proces institucionalizace – policejní snaha kontrolovat imigraci pouze podporuje vznik černého trhu a restriktivnější imigrační politiky se setkávají s odporem humanitárních organizací.

Dalším příkladem interdisciplinárního teoretického přístupu je teorie kumulativních příčin⁴, o které byla řeč také výše, která předpokládá, že migrace je evoluční proces, který prostřednictvím různých mechanismů a zpětných vazeb přispívá k institucionálním a socioekonomickým změnám jak v zemi původu, tak v cílové zemi. V tomto konceptu se např. tzv. odliv mozků (*brain drain*) může vlastně změnit na příliv mozků (*brain gain*), protože očekávané pozitivní příjmy z migrace jsou zdrojem externalit ve formě celkového zvýšení lidského kapitálu v zemi původu.

Sociologové mluví o šesti socioekonomických faktorech, které jsou v této kauzalitě ovlivněny mezinárodní migrací (Massey 1993): 1) distribuce příjmů – rozdíly mezi příjmy jsou nejdříve malé, postupně narůstá migrace a rozdíly se zvyšují, poté se opět snižují, když se v pracovní migraci angažuje většina rodin; 2) distribuce půdy –

¹ Teorie pochází z díla S. A. Stouffera.

² Tímto konceptem se zabývá E. S. Lee a S. Öberg.

³ Více v dílech L. Priese a T. Faista.

⁴ Touto teorií se zabývají také O. Stark, J. E. Taylor a S. Yitzhaki. Ekonomické aspekty dále rozpracovávají T. Veblen a G. Myrdal

jedná se o důležitý cíl příjmů migrantů v zemědělských oblastech, ale ti půdu často kupují spíše jako prestižní hodnotu a zdroj příjmu do důchodu než jako investici, čímž se snižuje poptávka po lokální zemědělské práci a zvyšuje tlak na migraci; 3) organizace zemědělské výroby – pokud se rodina zapojující do migrace věnuje zemědělství, častěji využívá kapitálově náročných metod, protože má lepší přístup ke kapitálu a finančním zdrojům; to způsobuje přemísťování místních pracovníků z tradičních odvětví a zvyšuje tlak na jejich vystěhování; 4) kultura migrace – migrace v určitých komunitách mění hodnoty a kulturní vnímání tak, že opět zvyšuje pravděpodobnost budoucí migrace; 5) regionální distribuce lidského kapitálu – migrace je selektivní proces, který může způsobit vyčerpávání lidského kapitálu ve vysílajících oblastech a k jeho akumulaci v přijímajících zemích⁵, přičemž produktivita se snižuje v první a zvyšuje ve druhé oblasti a způsobuje stagnaci ve zdrojových zemích, která opět stimuluje migraci; 6) společenské označování (social labeling) – v přijímajících společnostech jsou určitá zaměstnání, která obsazovali ve větším měřítku migranti, kulturně označována za „práci imigrantů“ a místní pracovníci je nechtějí vykonávat, což vytváří strukturální poptávku po imigrantech.

Geografické teorie

V geografickém rámci je vzdálenost nahlížena jako faktor zmiňující prostorové interakce mezi regiony, které zahrnují také toky obyvatel. V tomto oboru se nejčastěji zmiňují migrační teorie gravitace, koncept maximalizace entropie, teorie katastrofy a rozdělení a teorie změny mobility.

Migrační teorie gravitace⁶, analogická k Newtonově gravitačnímu zákonu, předpokládá, že migrace mezi regiony i a j (m_{ij}) je přímo úměrná populační velikosti (podobně jako hmota v Newtonově modelu) v regionech původu a cíle (P_i a P_j) a nepřímo úměrná síle vzdálenosti b mezi oběma regiony; d_{ij} je diskontní faktor:

$$m_{ij} = G \cdot \frac{P_i \cdot P_j}{d_{ij}^b} \quad (1)$$

Matematické nástroje používá také teorie maximalizace entropie, kdy předpokládané interakce mezi regiony včetně migrace maximalizují entropii celkového systému regionů, čemuž brání náklady těchto interakcí, které se vztahují k pokrytí vzdálenosti mezi příslušnými regiony. Další teorie katastrofy a rozdělení⁷ pak hovoří o tom, že dynamika systému může prodělávat podstatné kvalitativní změny následkem velmi malých modifikací některých svých parametrů.

Teorie změny mobility⁸ se snaží vysvětlit změny v prostorové mobilitě hypotézou podobnou konceptu „demografické změny“: sociální modernizace způsobila nárůst a pokračující diverzifikaci typů lidské mobility – během přechodného stádia mezi před-moderní a moderní společností v 18. a 19. století byly migrační pohyby primárně typické v rámci národních hranic nebo zemí. Spolu s procesem industrializace začala růst migrace ze zemědělských do městských oblastí, která v rozvinutých společnostech poklesla až ve druhé polovině 20. století. V těchto rozvinutých společnostech naopak začala růst migrace mezi a v rámci městských oblastí, stejně jako různé krátkodobé cirkulární pohyby (dojíždění, obchodní cesty, turistika atd.). V poslední době cirkulace pohlcuje více a více mobility než ostatní typy a je nahrazována zvyšující se rolí komunikačních systémů.

Sjednocující teorie

Sjednocující teorie migrace se snaží navrhnout jednotné vysvětlení populačních toků. Jde zejména o teorii migračních systémů⁹, která migraci vnímá jako proces pokračujícího vzájemného působení historických, ekonomických, kulturních a politických vazeb mezi zeměmi jak na mikro-, tak na makro-úrovni. Mezinárodní migrační systém zahrnuje jádro cílového regionu (země nebo skupina zemí) a soubor specifických vysílajících zemí, které jsou k jádru připojeny neobvykle velkým tokem imigrantů (Massey 1993).

Hlavním závěrem této teorie je poznatek, že země v rámci systému nemusí být geograficky blízké, protože toky odráží spíše politické a ekonomické vztahy (dále technologické a historické) než vztahy fyzické. I když blízkost zřejmě usnadňuje utváření výměnných vztahů, není jejich zárukou, naopak vzdálenost je nevylučuje. Národy mohou náležet do více než jednoho migračního systému, ale vícečetná příslušnost je běžná spíše mezi vysílajícími zeměmi než přijímajícími. Migrační systém se nachází v určitém kontextu; následující graf 2 ukazuje kontext sociální, politický, demografický a ekonomický:

⁵ V textu se budou objevovat pojmy vysílající země, či země původu, které považujeme za synonyma. Rovněž stejný význam budou mít pojmy přijímající nebo hostitelská země.

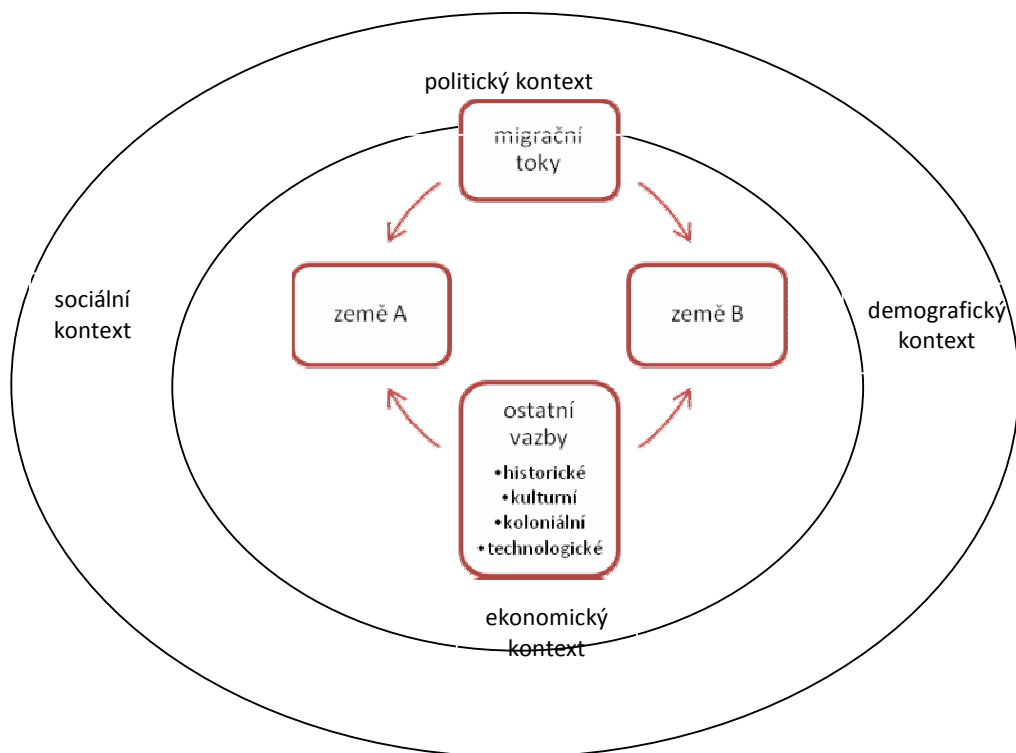
⁶ Touto teorií se zabývali J. Q. Stewart, G. K. Zipf nebo W. Isard. Entropie je míra neurčitosti náhodného procesu (slovník cizích slov). Tuto teorii rozpracoval zejména A. G. Wilson.

⁷ Také A. G. Wilson.

⁸ Zejména W. Zelinsky a A. Gawryszewski.

⁹ Teorie rozpracována M. Kritzem H. Zlotnikovou a J. T. Fawcettem.

Graf 2: Země v systémovém rámci mezinárodní migrace

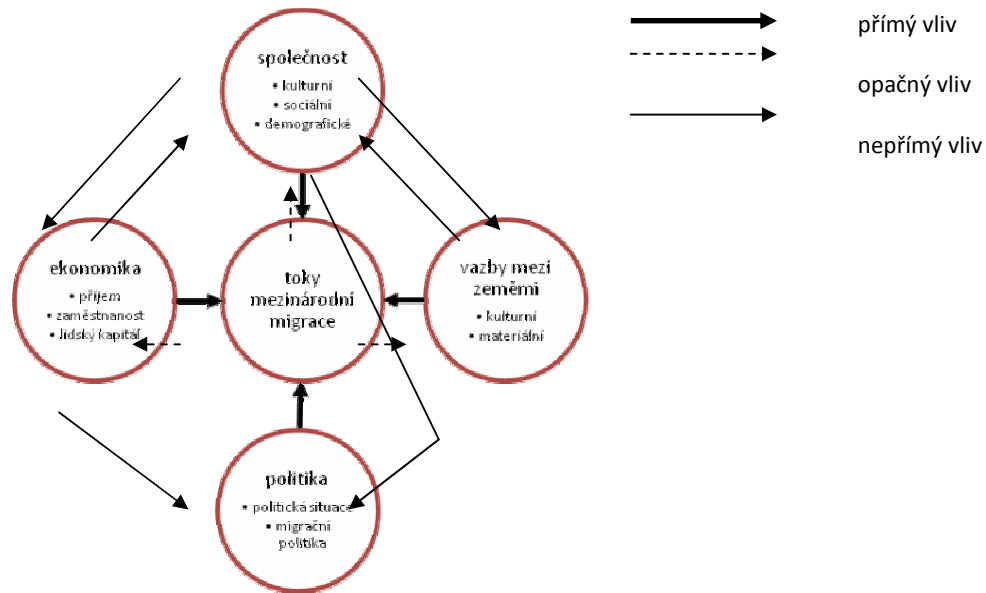

Pramen: Jennissen (2004: 35)

Teoretický rámec, v rámci něhož se rozlišují čtyři skupiny faktorů působící na mezinárodní migraci (ekonomické, sociální, politické a „vazby“) ukazuje příčinné souvislosti, přičemž kombinace šipek zobrazených v grafu 3 ukazují příčinné souvislosti všech zmíněných teorií (liší se ale počáteční bod):

Graf 3: Teoretický rámec mezinárodní migrace

Pramen: Jennissen (2004: 37)

Ekonomické faktory zahrnují příjem, zaměstnanost a množství lidského kapitálu, společnost zahrnuje kulturní (životní styl a etnicita), sociální (nerovnost a soudržnost) a demografické (věk a pohlaví) složky; V rámci kategorie „politika“ rozlišujeme dvě složky: politická situace a migrační politika. Vazby mezi zeměmi“ zahrnují kulturní (např. koloniální minulost, stejný jazyk) a materiální (vzdálenost mezi zeměmi a náklady stěhování) vazby. Různé složky určité kategorie mohou mít pozitivní nebo negativní efekt na migraci nebo na jiné složky – konečný efekt je tak dán relativní silou každé složky (Jenissen 2004).

2. Ekonomické teorie migrace

Ekonomie studuje alokaci vzácných zdrojů mezi alternativní uživatele. Ekonomický přístup k migraci proto používá předpoklad, že individuální migrační chování se odvíjí od hledání lepších ekonomických příležitostí a že výměny mezi různými hráči jsou regulovány na trhu migrace (Borjas 1989). Pracovní mobilita je mnohem komplexnější fenomén než mobilita kapitálu a také je mnohem méně předmětem současně dostupných nástrojů ekonomické analýzy (Glover 2001). Ani velké rozdíly v ekonomické návratnosti (měřeny mzdami) ale nejsou dostatečné, aby u většiny lidí způsobily migraci, protože zde velkou roli hrají také další faktory, včetně osobních vazeb, kulturních spřízněností apod.

Jak již bylo řečeno výše, ekonomické teorie pracovní migrace vyplývají buď z makro- nebo mikro-perspektivy a reflektují různorodost paradigmat a ekonomických teorií, které dominovaly nebo koexistovaly v různých obdobích. Ve skutečnosti se ale objevují prvky obou přístupů, protože migrace se neodehrává ani v ekonomickém nebo socio-kulturním vakuu a rozhodnutí o migraci jedince nebo domácnosti je nakonec ovlivněno makro-strukturálními faktory (Drbohlav 2007).

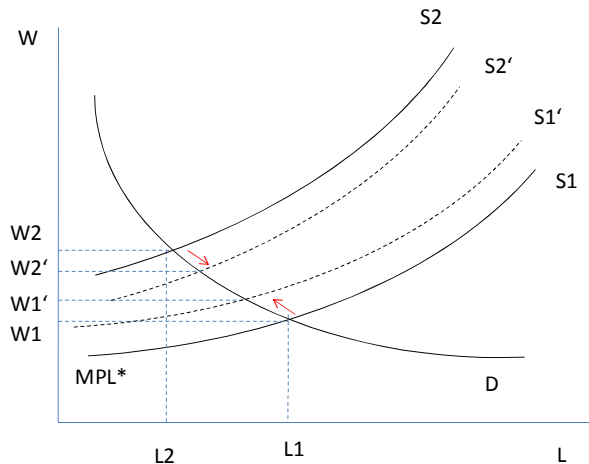
Jednoduché ekonomické modely předpokládají, že ve vysoce nereálném světě dokonalých informací, nulových transakčních nákladů, volného pohybu výrobních faktorů atd. by se lidé stěhovali tam, kde by byla jejich mezní produktivita nejvyšší. Za daných okolností je ale jasné, že tento přístup není adekvátní, protože zde existují další faktory, které mají vliv na migraci: podmínky na trhu práce v zemi původu a cílové zemi, zákony a politiky v obou zemích, informace a informační toky, řetězové migrační vlivy (na úrovni etnické skupiny, vesnice, rodiny), dopravní a transakční náklady, kapitálové překážky a téměř vše ostatní, co ovlivňuje touhu žít/pracovat v cílové zemi a opustit zemi původu, od etnického a politického násilí až po klima (Glover 2001).

Dále následuje detailnější rozbor jednotlivých ekonomických teorií migrace vycházející zejména z článku Douglase S. Masseyho a kol. (1993).

Neoklasická ekonomie – makro-přístup¹⁰

Neoklasická ekonomie představuje zřejmě nejstarší a nejnámější teorii mezinárodní migrace, která se původně zaměřovala zejména na migraci v procesu ekonomického rozvoje. Teorie vychází z toho, že mezinárodní migrace je způsobena geografickými rozdíly mezi nabídkou práce a poptávkou po ní. Situace může být graficky znázorněna takto:

Graf 4: Situace na mezinárodním trhu práce v případě migrace

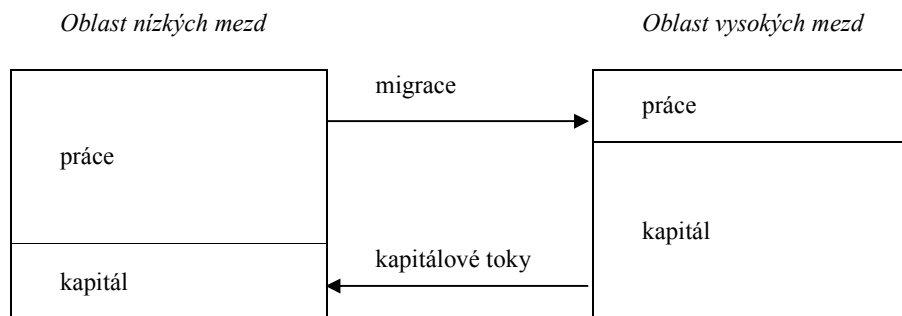

Pramen: vlastní zpracování

Země bohatší na práci vzhledem ke kapitálu mají na trhu práce nižší rovnovážnou mzdu (w_1), zatímco země vybavené lépe kapitálem se vyznačují vyšší rovnovážnou mzdou (w_2). Migrace způsobuje přesun pracovní síly do země s vyšší rovnovážnou mzdou, který způsobuje pokles křivky nabídky v první zemi (křivka S_1 se dostává do polohy S_1') a zároveň růst nabídky v zemi druhé (S_2 na S_2'). Výsledkem je nová výše rovnovážné mzdy v obou zemích, přičemž rozdíl mezi nimi je dán náklady mezinárodního stěhování a dalšími (psychologickými, sociálními) faktory.

Je důležité si uvědomit, že opačným směrem se pohybuje nabídka kapitálu, přičemž za kapitál je možné považovat také lidský kapitál (jde zejména o vysoce kvalifikované pracovníky). Proto je při posuzování ekonomického vlivu mezinárodní migrace nutné rozlišovat mezi tokem pracovní síly a tokem lidského kapitálu. Situaci celkově znázorňuje následující graf:

Graf 5: Neo-klasický mechanismus vedoucí k rovnováze

Pramen: Jennissen (2004: 45)

Základní předpoklady této teorie je tedy možné shrnout takto: neoklasická ekonomie předpokládá plnou zaměstnanost, přičemž mezinárodní migrace je způsobena rozdíly ve mzdových úrovních v jednotlivých zemích. Odstranění těchto mzdových rozdílů by tak v konečném důsledku vedlo k zastavení pohybu pracovní síly a migrace by neprobíhala. Naproti tomu mezinárodní pohyb lidského kapitálu (vysoce kvalifikovaných

¹⁰ Tato teorie je dále rozpracována v dílech W. A. Lewise, G. Ranise, J. C.H. Feie, J. R. Harrise a M. P. Todara.

pracovníků) je ovlivněn spíše mírou návratnosti investic do lidského kapitálu, která se může lišit od míry mezd. Proto může být model migrace kvalifikovaných pracovníků odlišný od modelu vztahujícího se k nekvalifikované práci. Hlavním mechanismem, který ovlivňuje mezinárodní migraci, jsou pracovní trhy; ostatní trhy nehrají v mezinárodní migraci žádnou podstatnější roli. Pokud tedy chtějí vlády řídit migrační pohyby, měly by regulovat nebo ovlivňovat pracovní trhy ve vysílajících a hostitelských zemích.

Jak uvádí řada autorů (např. Bijak 2006), tento přístup je velmi zjednodušený a např. nevysvětluje fenomén návratové migrace¹¹ nebo populační toky v případě neexistence mzdových rozdílů. Proto zde existuje také alternativní Keynesiánský pohled¹², kdy rovnováhy na pracovním trhu je dosaženo eliminací rozdílů v nezaměstnanosti, ne ve mzdách. To má za následek pro-cyklickou povahu migrace (míra čisté migrace v určitých regionech doprovází obchodní cyklus, i když s časovým zpožděním). Keynesiánská teorie se totiž zaměřuje především na nominální mzdy (oproti reálným v neo-klasické teorii), což souvisí s jejím pojetím peněz nejen jako prostředku směny, ale také úspor (Jennissen 2004). Potenciální migranti jsou tak přitahováni spíše rozdíly v nominálních mzdách (také z hlediska významu remitencí¹³).

Neoklasická ekonomie – mikro-přístup¹⁴

Neoklasický mikro-přístup představuje model individuálního výběru, kdy jednotliví racionální aktéři se rozhodují migrovat, protože při analýze nákladů a příjmů očekávají pozitivní čistý zisk (Massey 1993), klíčovou proměnnou této teorie je tedy trh práce a maximalizace zisku. Migrace v tomto pojetí vlastně znamená určitou formu investice do lidského kapitálu.

Proces rozhodování se dá charakterizovat následující rovnicí (Massey 1993):

$$ER(0) = \int_0^{\infty} [P_1(t)P_2(t)Y_d(t) - P_3(t)Y_o(t)]e^{-rt} dt - C(0), \quad (2)$$

kde $ER(0)$ je očekávaný čistý zisk migrace vypočítaný před odjezdem v čase 0; t je čas; $P_1(t)$ je pravděpodobnost vyhnout se deportaci z cílové země; $P_2(t)$ je pravděpodobnost zaměstnání v cílové zemi; $Y_d(t)$ jsou příjmy při zaměstnání v cílové zemi; $P_3(t)$ je pravděpodobnost zaměstnání v zemi původu; $Y_o(t)$ jsou příjmy při zaměstnání v zemi původu; r je diskontní sazba a $C(0)$ je celková částka nákladů stěhování (včetně psychologických nákladů).

Teoreticky se člověk stěhuje tam, kde je jeho potenciální čistý zisk nejvyšší, což vede k následujícím závěrům této teorie: mezinárodní migrace je ovlivněna jak rozdíly v příjmech (mzdách), tak v mírách zaměstnanosti (ovlivňuje pravděpodobnost zaměstnání). Specifické vlastnosti lidského kapitálu jednotlivce, které zvyšují pravděpodobnou míru odměny nebo pravděpodobnost zaměstnání v cílové zemi oproti zemi vysílající, zvýší možnost mezinárodní migrace *ceteris paribus*. Stejně tak individuální vlastnosti, sociální podmínky nebo technologie, které snižují náklady migrace, zvýší čistý příjem z migrace a tím i její pravděpodobnost. Z předchozích dvou závěrů vyplývá, že jednotlivci ve stejné zemi mohou vykazovat velice různé postoje k migraci.

Mezinárodní migrace tedy neprobíhá, pokud mezi zeměmi neexistují rozdíly mezi výdělky a/nebo mírami zaměstnanosti, takže velikost rozdílů v očekávaných ziscích určuje i velikost mezinárodního pohybu migrantů mezi zeměmi. Navíc pokud jsou podmínky v cílové zemi pro migranta psychologicky atraktivní, náklady migrace mohou být negativní. V tom případě by bylo k zastavení migrace třeba také negativního rozdílu mezi výdělky v jednotlivých zemích. Vlády proto řídí migraci primárně tím, že ovlivňují očekávané výdělky ve vysílající nebo příjmové zemi (Massey 1993).

Generalizace rámce mikroekonomického rozhodování je koncept očekávané hodnoty¹⁵, jehož model definuje individuální motivaci k migraci (*MM*) jako (Bijak 2006):

$$MM = \sum_i P_i \cdot E_i, \quad (3)$$

kde P_i představuje preferované výsledky migrace a E_i „očekávání“ jejich realizace prostřednictvím migrace u potenciálního migranta, takže mohou být interpretována jako subjektivní pravděpodobnosti. Index i označuje „hodnoty“ a „přání“ jednotlivce.

Tato teorie je velmi komplexní, protože může zahrnovat různé aspekty lidského rozhodování v kontextu migrace (různé hodnoty i), které nemusí být limitovány pouze ekonomickými (nezaměstnanost, mzdy), ale mohou potenciálně brát v úvahu také sociální a psychologické faktory.

¹¹ Pro jev návratové migrace (*return migration*) se používá také termín cirkulární migrace (*circular migration*).

¹² Hlavním představitelem je R. Jennissen, dále R. A. Hart a W. J. Milne.

¹³ Zjednodušeně se jedná o transfery peněz nebo zboží od migrantů, kteří pobývají v zahraničí.

¹⁴ Tuto teorii dále rozvíjí L. A. Sjaastad, M. P. Todaro, L. Maruszko a G. Borjas.

¹⁵ Tento koncept rozpracovali G. F. DeJong a J. T. Fawcett.

Nová ekonomie pracovní migrace¹⁶

Nová ekonomie pracovní migrace poukazuje na to, že migrační rozhodnutí nedělají izolovaní jednotlivci, ale větší jednotky spřízněných lidí (většinou rodiny nebo domácnosti), přičemž jim nejde pouze o maximalizaci očekávaného příjmu, ale také o minimalizaci rizik a uvolnění překážek spojených s celou řadou tržních selhání. Hlavními aktéry jsou zde tedy tyto větší jednotky, které diverzifikují alokaci svých zdrojů, mezi něž patří i práce.

Tato teorie se vztahuje především na rozvojové země, kde selhávají nebo chybí institucionální mechanismy k řízení rizik (soukromé trhy pojištění nebo vládní programy) a je zde také obtížný přístup k úvěrům. Vyslání člena určité domácnosti na práci v zahraničí tak může být vnímáno jako alternativa k dalším ekonomickým činnostem domácnosti, pokud např. chybí možnost pojištění neúrody, neexistují trhy futures, sociální systém neposkytuje dostatečné dávky v nezaměstnanosti, neexistuje spolehlivý a efektivní bankovní systém a migrace se stává dalším zdrojem nezbytného kapitálu. Dále se zde uvažují také příjmy v relativním vyjádření, tedy je podstatné, jak se zvýší příjem určité domácnosti ve vztahu k ostatním domácnostem. Jde o relativní pocit nedostatku (relativní deprivace)¹⁷. Pravděpodobnost migrace tak může být ovlivněna změnou příjmů v jiných domácnostech (Massey 1993).

Relativní pocit nedostatku (deprivace) může být vyjádřen jako:

$$RD(y) = \int_y^{y_{max}} h[1 - F(z)] dz \quad (4)$$

kde RD je relativní deprivace domácnosti s příjmem y , $F(y)$ znamená kumulované rozdělení příjmu v dané komunitě, y_{max} je maximální příjem pozorovaný v dané skupině a $h[\cdot]$ je monotónně rostoucí funkce, která měří nespokojenost s ohledem na relativní pozici příjmu domácnosti v referenční komunitě

Další rozšíření této teorie (viz Bijak 2006) se zabývá kromě příjmu jinými trvalými podmínkami, půdou a bydlením.¹⁸

Nová ekonomie pracovní migrace vede k odlišným závěrům a hypotézám než neoklasické teorie (Massey 1993): nikoliv autonomní jednotlivci, nýbrž rodiny, domácnosti a další kulturně definované jednotky výroby a spotřeby jsou vhodnými jednotkami analýzy pro migrační výzkum. Mzdový rozdíl není nutnou podmínkou pro existenci mezinárodní migrace; domácnosti mohou mít silnou motivaci diverzifikovat rizika prostřednictvím mezinárodní migrace i v případě absence mzdových rozdílů. Mezinárodní migrace a místní ekonomická aktivita (zaměstnání) nejsou vzájemně se vylučujícími možnostmi, protože domácnost může být motivována jak v zapojení se do migrace, tak do místních aktivit. Ve skutečnosti může dokonce zisk z místní ekonomické činnosti zvýšit atraktivitu migrace jako prostředku k překonání kapitálových omezení a rizik pro investování do této činnosti. Proto ekonomický rozvoj ve vysílající zemi nemusí nutně znamenat snížení tlaků mezinárodní migrace.

Mezinárodní migrace se také nemusí nutně zastavit v případě vyrovnání mezd mezi jednotlivými zeměmi, protože ve vysílající zemi mohou dále existovat migrační stimuly při nedostatcích nebo nerovnováhách na ostatních trzích. V neposlední řadě stejný očekávaný příjem nemusí mít stejný vliv na pravděpodobnost migrace u domácností na různých úrovních distribuce příjmů. Pokud chtějí vlády ovlivňovat míru migrace, mohou tak činit nejen prostřednictvím politik, které ovlivňují trhy práce, ale také pomocí těch, které formují trhy pojištění, kapitálové trhy a trhy s futures. Vládní programy sociálního zabezpečení, zvláště dávky v nezaměstnanosti, mohou podstatně ovlivnit motivaci k mezinárodní migraci.

Jedním z možných rozšíření perspektivy, kterou používá nová ekonomie pracovní migrace, je teoretický model životního cyklu¹⁹, který vnímá úspory jako další prvek řízení rizik na úrovni domácností ve vztahu k remitencím (Bijak 2006).

Teorie dvojího pracovního trhu²⁰

Podle teorie dvojího pracovního trhu pochází mezinárodní migrace ze skutečné poptávky po práci v moderních industrializovaných ekonomikách. Tato teorie se tedy oprošťuje od teorií racionální volby jednotlivců nebo skupin. Migrace totiž není způsobena push faktory ve vysílajících zemích (nízké mzdy nebo vysoká nezaměstnanost), ale spíše pull faktory v přijímajících zemích (náhlá potřeba zahraničních pracovníků).

¹⁶ Teorie původně rozpracována O. Starkem a D. E. Bloomem, dále rozvíjena D. Levharim, E. Katzem, J. Laubym a J. E. Taylorem.

¹⁷ Teorie relativní deprivace se někdy uvádí jako samostatná teorie (viz Jennissen 2004).

¹⁸ Více v dílech M. A. Quinna.

¹⁹ Rozpracovaný C. Dustmannem.

²⁰ Za vznikem teorie stojí M. J. Piore.

Tato poptávka po imigrantech spočívá na čtyřech základních charakteristikách rozvinutých industrializovaných společností a jejich ekonomik (Massey 1993)²¹:

1) *Strukturální inflace*: mzdy neodpovídají vždy situaci mezi nabídkou a poptávkou, často se vztahují k určité prestiži, sociálnímu postavení, proto jsou rigidní. Mzdy nabízené zaměstnavateli nemohou zcela volně odpovídat změnám v nabídce zaměstnanců a řada institucionálních mechanismů (pracovní smlouvy, odbory byrokratické regulace) způsobuje, že mzdy spíše odpovídají hierarchii, prestiži nebo postavení, které od nich lidé očekávají. Mzdy tak musí být zvyšovány proporcčně v rámci hierarchie, aby byly v souladu s očekáváním společnosti (levnější řešení je lákat do země migranty, kteří jsou zpravidla ochotni pracovat za nižší mzdy).

2) *Motivační problémy*: lidé pracují nejen kvůli příjmu, ale také pro udržení svého společenského postavení, a proto vždy existuje nějaká spodní vrstva zaměstnání, kde se vyskytují motivační problémy. Pro zahraniční pracovníky je ale zpravidla nejdůležitější právě výdělek (potřebují domů přivést peníze), proto se spokojí i s nižším statutem, navíc se často nepovažují za součást místní hierarchie v cílové zemi, takže nepocítují demotivaci jako místní zaměstnanci (naopak v zemi původu mohou mít jako zdroj remitencí a lidského kapitálu značnou prestiž).

3) *Ekonomický dualismus*: dualita pracovních trhů vychází z duality mezi prací a kapitálem. Zatímco kapitál je fixní výrobní faktor a jeho vlastník nese v případě nízké poptávky náklady jeho nevyužití, v případě pracovní síly se jedná o variabilní faktor, který může být v případě nedostatečné poptávky propuštěn, a náklady nesou pracovníci. Kapitálově náročná výroba se proto používá v případě základní (stabilní) poptávky, zatímco postupy náročné na práci jsou vyhrazeny sezónní fluktuující složce, což způsobuje uvedené rozdělení. Pracovníci v kapitálově náročném primárním sektoru zpravidla dostávají stabilní, kvalifikovanou práci a pracují s nejlepším vybavením, navíc jim zaměstnavatel poskytuje zvláštní školení, protože jejich práce je složitá a vyžaduje značné znalosti a zkušenosti – firmy si takto vlastně kumulují lidský kapitál. Na druhou stranu sekundární sektor náročný na práci se vyznačuje nestabilními pracovníky dělajícími nequalifikovanou práci, kteří mohou být kdykoliv propuštěni bez větších nákladů pro zaměstnavatele.

4) *Demografie a nabídka práce*: v minulosti byla poptávka po pracovnících, kteří jsou ochotni pracovat za nízké mzdy v nestabilním prostředí a s malou perspektivou postupu, pokrývána ženami a teenagery. Ženy se historicky podílely na pracovní síle tím, že vytvářely (často pouze přechodně) doplňkový příjem pro sebe a své rodiny. Jejich primární role ve společnosti byla determinována rodinou s tím, že jejich pracovní činnost nijak neohrožovala jejich postavení. Stejně tak teenageři se vždy snažili vydělat si nějaké peníze navíc, získat zkušenosti a zkusili různé role v zaměstnání. Práce s nízkým společenským postavením pro ně nebyla problémem, protože ji vnímali jako dočasnou s tím, že po ukončení vzdělání budou dělat práci jinou. Také svůj společenský status vždy odvozovali od svých rodičů, ne své práce. V rozvinutých industrializovaných společnostech se ale tyto dva zdroje pracovní síly postupně zmenšují díky těmto základním socio-demografickým trendům: a) růst participace žen v pracovní síle – z jejich práce se tak stal prostředek získání kariéry a společenského postavení stejně jako příjmu; b) růst míry rozvodovosti – práce žen se stala primárním zdrojem příjmů; a 3) pokles porodnosti a rozšíření formálního vzdělání, které vytvořily pouze malé skupiny teenagerů vstupujících na pracovní trh. Tyto faktory opět způsobují nesoulad mezi poptávkou a nabídkou na trhu práce a z něj odvozenou poptávku po cizí pracovní síle.

V důsledku těchto problémů imigranti často získávají neatraktivní pracovní místa označovaná jako „3D“ – špinavá, nebezpečná a obtížná (*dirty, dangerous and difficult*). Pracovní síla imigrantů je také flexibilnější výrobní faktor než místní síla, která je chráněná řadou institucí (odbory, regulace pracovních podmínek). To je také důvod dominance žen a mladých lidí mezi migranty, protože ti jsou ochotnější akceptovat špatně placenou práci v nepříznivých podmínkách než ostatní skupiny (Bijak 2006).

Teorie dvojího pracovního trhu nepopírá značnou roli racionálního rozhodování, na které se orientují mikroekonomické modely, nicméně její závěry jsou celkem odlišné (Massey 1993): mezinárodní pracovní migrace je z velké míry založená na poptávce a je iniciována naborem na straně zaměstnavatelů v rozvinutých společnostech nebo vládami, kteří jednájí v jejich zájmu. Protože poptávka po cizích pracovnících vychází ze strukturálních potřeb ekonomiky a je vyjádřena náborovými praktikami spíše než nabídkou mezd, mezinárodní mzdové rozdíly nejsou nutnou, ani postačující podmínkou existence pracovní migrace – naopak, zaměstnavatelé jsou motivováni nabírat pracovníky i při udržování stálých mezd.

Mzdy na nízkých úrovních ve společnostech přijímajících imigranty nerostou v závislosti na snížení nabídky zahraničních pracovníků, protože se udržují na nízké úrovni prostřednictvím sociálních a institucionálních mechanismů a nemohou volně reagovat na změny v nabídce a poptávce. Mzdy na nízkých úrovních mohou nicméně poklesnout vlivem zvýšení nabídky zahraničních pracovníků, protože společenské a institucionální překážky, které brání mzdám v růstu, jim nebrání v poklesu. Vlády mohou jen těžko ovlivnit mezinárodní migraci prostřednictvím politik, které vytvářejí malé změny ve mzdách a míře nezaměstnanosti, protože

²¹ Obecně se jedná o problémy s motivací a strukturální inflací v moderních pracovních hierarchiích, spolu s dualitou vlastní tržním ekonomikám, které vytvářejí permanentní poptávku po pracovnících, kteří jsou ochotni pracovat v nevyhovujících podmínkách, za nízké mzdy, v nestabilním prostředí a s minimální šancí na postup.

imigranti vyplňují poptávku po práci, která je strukturálně zabudovaná v moderních, post-industriálních ekonomikách, a ovlivnění této poptávky vyžaduje větší změny organizace celé ekonomiky.

Teorie dvojího pracovního trhu podporuje filozofii globalizačních pohybů, ale její pohled na mezinárodní obchod může být kontroverzní (Bijak 2006), protože v současnosti se na něj pohlíží spíše jako na nástroj snížení rozdílů v příjmech a zaměstnanosti (a tím také migrace).

Teorie světových systémů²²

Přístup vycházející z teorie světových systémů²³ zdůrazňuje, že interakce mezi společnostmi je důležitým určujícím faktorem sociální změny ve společnostech (příkladem takovéto interakce je např. mezinárodní obchod). Tato teorie vychází do velké míry z marxistické teorie, jejímž ústředním prvkem je rozdělení a vztah jádro-periferie (Drbhav 2007). Základní teze spočívá v tom, že vnikání kapitalistických ekonomických vztahů do periferních, nekapitalistických společností vytváří populaci, která má tendenci migrovat, a to zejména proto, že majitelé a manažeři kapitalistických firem vstupují na trhy chudých zemí, kde hledají půdu, suroviny, práci a nové spotřebitele (Massey 1993). V minulosti bylo toto chování typické pro kolonialistické země, dnes se tak děje zejména v nadnárodních firmách.

Migrace je tak vlastně přirozený důsledek kapitalistického rozvoje: jakmile se půda, suroviny a práce na periferiích dostává pod kontrolu trhů, vznikají migrační toky, z nichž některé budou vždy přeshraniční. U půdy je o její efektivní využití, přičemž mechanizace způsobuje vznik nevyužitých mobilních pracovních sil. V případě surovin se mění tradiční formy a sociální a ekonomická organizace založená na systému reciprocity a také fixní role vztahů, kdy opět vzniká geografická mobilita a mezinárodní přelivy. V neposlední řadě faktor práce je ovlivněn poptávkou po továrních dělnících v rozvojových zemích (kam kapitalisté přesunují svou výrobu), posiluje pracovní trhy a oslabuje tradiční výrobní vztahy. Vzniká také poptávka po ženách, proto tento proces způsobuje vznik populace, která je společensky a ekonomicky vykořeněná a náchylná k migraci, přičemž někteří se z těchto důvodů stěhují do měst (urbanizace), někteří migrují globálně.

V rámci nastíněného vývoje samozřejmě vznikají jak materiální, tak ideologické vazby (Massey 1993). V prvním případě jde o budování a rozšiřování transportní a komunikační sítě do periferních zemí, kam kapitalisté investují. Tyto vazby pak neusnadňují pouze pohyb zboží, výrobků, informací a kapitálu, ale také podporují pohyb obyvatel tím, že působí na celkové snížení nákladů. V případě ideologických vazeb se jedná o proces ekonomické globalizace, který vytváří kulturní vazby mezi centrálními kapitalistickými zeměmi a jejich provinciemi v rámci rozvojového světa. V mnoha případech jsou tyto vazby dlouhodobé, založené na koloniální historii (jazyk, správní a vzdělávací systémy), a mohou být navíc posilovány masovou komunikací a reklamními kampaněmi ústředních zemí (životní styl, standard rozvinutého světa, moderní spotřebitelský vkus), které opět podporují mezinárodní migraci do určitých rozvinutých zemí.

Fungování světových systémů je spojené také se vznikem tzv. globálních měst, ve kterých se koncentruje bankovní síla, finance, správa, profesionální služby a high-tech výroba. Toto bohatství a vysoce kvalifikovaná pracovní síla zde vytváří silnou poptávku po službách a nekvalifikované pracovní síle (hoteloví pracovníci, uklízeči, čišníci, zahradníci atd.). Nevzdělané domácí obyvatelstvo odmítá brát špatně placenou práci na nejnižší úrovni pracovní hierarchie, a vytváří tak další poptávku po imigrantech, přičemž se sami stěhují z měst, případně využívají sociální systém.

Pokud to shrneme, teorie světových systémů říká, že mezinárodní migrace následuje politickou a ekonomickou organizaci rozšiřujícího se globálního trhu a je tedy přirozeným důsledkem utváření kapitalistického trhu v rozvojovém světě. Mezinárodní toky práce následují mezinárodní toky zboží a kapitálu, ale v opačném směru – kapitalistické investice podněcují změny, které vytváří vykořeněnou, mobilní populaci v periferních zemích, zatímco paralelně vytvářejí silné materiální a kulturní vazby s centrálními zeměmi, což vede k transnacionálnímu pohybu. Mezinárodní migrace je zvláště pravděpodobná mezi bývalými koloniálními mocnostmi a jejich bývalými koloniemi kvůli kulturním, jazykovým, administrativním, investičním, dopravním a komunikačním vazbám, které byly dříve vytvořeny v bezkonkurenční koloniální éře – vytvořily se tak specifické transnacionální trhy a kulturní systémy.

Protože mezinárodní migrace pochází z globalizace tržní ekonomiky, vlády, které ji chtějí ovlivňovat, by měly regulovat zámořské investiční aktivity korporací a řídit mezinárodní toky kapitálu a zboží. Takovéto politiky jsou ale velmi nepravděpodobné, protože by byly jen obtížně prosaditelné (mohly by způsobit obchodní spory, riskovat světovou hospodářskou recesi a být v protikladu se zájmy nadnárodních firem se značnými politickými zdroji, které by proti nim mohly být zmobilizovány). Mezinárodní migrace tak v konečném důsledku není tolik závislá na mzdách nebo mzdových rozdílech mezi zeměmi, protože je spíše důsledkem dynamiky tvorby trhu a struktury globální ekonomiky.

²² Teorie vychází z díla I. M. Wallersteina, dále rozpracována A. Portesem, J. Waltonem, E. M. Petrasovou, M. Castellsem, S. Sassenovou a E. Morawskou.

²³ Nejedná se o výše zmíněnou teorii migračních systémů.

Marxismus a Neo-marxismus²⁴

Na závěr ještě zmiňme krátkou charakteristiku marxistického a neo-marxistického přístupu k migraci. Oba tyto přístupy se zaměřují na ekonomické faktory a politické procesy, které jsou založené na třídách a vytváří imigrační politiky. Základní teze je ta, že kapitalisti importují zahraniční pracovníky, aby využili tlak na pokles mezd a tím zvýšili svůj vlastní zisk. Migranti tak v podstatě tvoří „průmyslovou rezervní armádu práce“ a migrace je součástí kapitalistického rozvoje a mezinárodní dělby práce (Meyers 2000).

Podle marxistických teorií je pracovní migrace strukturální součástí kapitalismu a slouží kapitalistické vládnoucí třídě. Proto kapitalisti podporují migraci mezi různě rozvinutými zeměmi v průběhu kapitalistického rozvoje a pracovní migrace by měla v dlouhém období růst. Fluktuace hospodářského cyklu a míry nezaměstnanosti ovlivňují migraci zejména v krátkém období, protože vlády se snaží zastavit nebo dokonce „obrátit“ směr migrace během doby hospodářské recese, aby zabránili tomu, že se z ní vyvine krize kapitalismu. Další hypotézou těchto přístupů je ta, že zájmy různých segmentů kapitalistické třídy s ohledem na imigraci se liší podle toho, zda patří k monopolnímu kapitálu nebo ke kapitálu investovanému do odvětví s nízkou mírou zisku. Zatímco první preferují zákonnou úpravu imigrace, ti druzí najímají nelegální imigranty, kteří mohou být vykořisťováni ve větším měřítku, nebo se snaží podporovat imigraci i v časech delší nezaměstnanosti.

Závěr

Migrace má velký vliv na demografii, kulturu, ekonomiku a politiku státu; navíc je v současné době důležitá pro stabilní růst populace v mnoha západních státech, proto se jejímu studiu věnuje nepřehledné množství odborníků z různých společenských disciplín. Jednotlivé obory vytvářejí mnohé teorie, které se snaží o co nejlepší popis a analýzu migračních jevů, případně také usilují o vytvoření migračních modelů, na jejichž základě by bylo možné predikovat budoucí vývoj. Mezi těmito teoriemi a jejich modely dominují převážně ty, které jsou založené na teoriích jednotlivých ekonomických škol.

Jak bylo ukázáno v této práci, jednotlivé teorie migrace si nutně neprotiřečí, řada jevů probíhá paralelně, vzájemně se ovlivňuje či doplňuje. Přestože však teze, předpoklady a hypotézy vyvozené z jednotlivých perspektiv různých teorií nejsou nutně v protikladu, pro formulaci politik mají velmi odlišný význam – podle toho, ke kterému modelu se sociologové přikloní, politici chtějí regulovat mezinárodní migraci změnou mzdových a zaměstnaneckých podmínek v cílových zemích, podporou hospodářského rozvoje v zemích původu, vytvářením programů sociálního pojištění ve vysílajících zemích, snížením příjmové nerovnosti v zemích původu, zlepšováním kapitálových trhů a trhů futures v rozvojových regionech nebo kombinací více činností (Massey 1993).

Česká republika se v poslední době (a zejména v několika letech předcházejících současnou hospodářskou krizi) stává nedílnou součástí mezinárodních migračních procesů. Typické pro ni přitom je, že se postupně vymanila z role vysílající, případně transitní země a stává se dnes ryze zemí přijímající mezinárodní, především pracovní, migranty. I zde tak migrace, která je stále více vnímána jako společenský problém a ekonomická nevyhnutelnost, představuje podnět k debatám a otázkám.

Seznam použité literatury

- BALDWIN, Richard; WYPLOSZ, Charles (2008): *Ekonomie evropské integrace*. Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-1807-1.
- BIJAK, Jakub. Forecasting International Migration: selected theories, models, and methods. *CEFMR Working Paper 4/2006*. Central European Forum for Migration Research.
- BORJAS, George J. Economic Theory And International Migration. *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3. (Autumn, 1989), pp. 457–485.
- DRBOHLAV, Dušan; UHEREK, Zdeněk (2007): Reflexe migračních teorií. *Geografie – Sborník ČGS*, 112, č. 2, s. 125-141.
- GLOVER, Stephen et al. Migration: an economic and social analysis. *RDS Occasional Paper No. 67*. London: Home Office, 2001, pp. 3–6.
- JENNISSEN, Roel. Economic Determinants of Net International Migration in Western Europe. *European Journal of Population*, 19/2003, pp. 171–198.
- JENNISSEN, Roel. *Macro-economic determinants of international migration in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press, 2004, pp. 31–57.
- MASSEY, Douglas S. et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review* 19, No. 3 (September 1993).
- MEYERS, Eytan. Theories of International Immigration Policy – A Comparative Analysis. *International Migration Review*, Vol. 34, No. 4. (Winter 2000), pp. 1245–1282.

²⁴ Tento přístup je rozvíjen v pracích C. A. Bearda, A. Gorze, A. Marshalla, K. Marxe, M. Castellse, M. Nikolinakose, S. Castlese, G. Kosacka, R. Milese a F. R. Bovenkerka.

Jan Herben nebyl pouze spisovatelem a novinářem

Jaroslav Šetek²⁵

Jan Herben (1857-1936) nebyl pouze novinářem a významným spisovatelem proudu venkovského realismu. Dimenze jeho myšlení je značně široká, a to jako historika se zájmem o dějiny české reformace, husitství a národního obrození nebo jazykovědce, etnografa a národopisce. Encyklopediemi je líčen coby prozaik, publicista, literární kritik a historik, národopisec, znalec a pronikavý kronikář rodného kraje, průkopník uměleckého realismu, blízký přítel T. G. Masaryka, politik (i autor úvodního textu k ústavě), zakladatel a hlavní redaktor realistického časopisu Čas atd. Coby realista a „masarykovec“ byl odpůrcem „planého vlastenčení“ a významným aktérem v otázce sporu o smysl českých dějin, kdy vystupoval proti proudu Josefa Pekaře. Jako český vlastenec se významně politicky angažoval na podporu masarykovského realismu, a to již jako účastník protirakouské odbojové organizace Maffie až po působení ve funkci senátora za Národní demokracii v letech 1920-25.

Životní a profesní dráha J. Herbena

PhDr. Jan Herben se narodil 7. května 1857 ve slovácké vesničce Brumovice u Hustopečí v rodině zemědělského dělníka (venkovského podruha, ale později hajného). Rodiče Herbena byli katolického vyznání, proto jejich přáním bylo, aby syn po ukončení Slovanského gymnázia v Brně pokračoval ve studiích teologie a stal se římskokatolickým knězem. Jan však proti vůli rodičů studoval od roku 1878 v Praze na filozofické fakultě (češtinu, historii a zeměpis). Byl také jedním z prvních absolventů tohoto gymnázia, kteří neodcházel po maturitě studovat do Vídně, ale do Prahy. Tím projevil souzářnost a vlastenectví s českým národem. Již jako studentovi Slovanského gymnázia byl Herbenovým vzorem pedagog František Bartoš²⁶ [1], jehož úsilí směřovalo k povznesení českého jazyka a vzdělanosti národa. Již jako student gymnázia se J. Herben účastnil moravského literárního života, publikoval v Besedě a podílel se od roku 1876 na vydání almanachu *Zora*.

Během filozofických studií v Praze Herbena finančně podporoval spolek Radhošť, který byl založen roku 1869 a soustřeďoval prostředky na pomoc nemajetným studentům z Moravy, později i Slezska a Slovenska. Vedle mecenášství byla činnost spolku také vlastenecká, a to odvracet proud studentstva moravského z Vídně do Prahy, neboť po zrušení univerzity v Olomouci roku 1855 téměř všichni studující se přesunuli na studia do Vídně, kde se časem odnárodňovali. Jako univerzitní student byl J. Herben ovlivněn významnými pedagogy jako byli lingvista Jan Gebbauer, historik Jaroslav Goll a též Tomáš Garrigue Masaryk. Herbenovy mimostudijní aktivity spočívaly ve členství ve spolcích s orientací k historii, kultuře, publicistice a vlastenectví (od r. 1878 člen výboru Klubu historického, od r. 1879 v Literárním odboru umělecké besedy, v letech 1882-83 starosta Moravské Besedy, od r. 1881 působí v řečnickém spolku Slavia, od r. 1884 ve spisovatelském spolku Máj) [2].

Univerzitní studia ukončuje v roce 1883 a roku 1886 získává titul doktor filozofie na základě obhajoby rigorózní práce zpracované interdisciplinárním přístupem historických a politických věd. V práci *Morava v letech 1618 - 1619 a politika Karla staršího ze Žerotína* se vrací k významu české reformace, jež představovala hlavní orientační směr jeho myšlení.

Koncem 19. století Herben přechází z římskokatolické víry k protestantství, neboť je příznivcem husitství, národního obrození, odpůrcem protireformace a svatojánství. S přechodem k protestantství souvisí i povídka *Bratr Jan Paleček, šašek krále Jiřího* (z r. 1902). V postavě Jana Palečka (šaška krále Jiřího z Poděbrad) ukazuje hlubokou lidskost, založenou na křesťanském životním názoru podle jednoty bratrské. Paleček jako člen této jednoty bratrské je vyznavačem lidské rovnosti před Bohem. Paleček se tak stal i symbolickou postavou reformace a národního obrození a podnítil i vznik dalších literárních děl v 19. století - Jana Nerudy a Aloise Jiráka. Herben upravil postavu Jana Palečka pro mládež a zaslužil se o to, že pronikla i za hranice (Lev Nikolajevič Tolstoj zpracoval povídku *Šašek Paleček*).

J. Herben umírá 24. prosince 1936 v Praze v Borůvkově sanatoriu na následky dlouhodobého onemocnění cukrovkou. Pohřben je na Olšanských hřbitovech. V posledním roce svého života vydal *Knihu vzpomínek*, představující svědectví jeho duchovního zrání a životního díla, které s mírnou sebeironií charakterizoval jako „trochu žurnalistu, trochu beletrie a trochu historie“. Svůj literární záměr a přístup hodnotil následovně: „Abychom poznávali lid, začal: Čelakovský, Kollár, Erben a Sušil sbírat písně lidové. Čelakovský zašel o krok

²⁵ Text je dalším populárně-naučným příspěvkem autora do „historického okénka“ *Marathonu*, které představuje známé i pozapomenuté osobnosti českého (i moravského) sociálního, ekonomického, politického aj. myšlení. Zároveň jde o další materiál věnovaný významným osobnostem spojeným s Tábořskem (pozn. redakce).

²⁶ František Bartoš - folklorista, filolog, etnograf, jazykovědec, zakladatel moravského národopisu. Zabýval se studiem moravských nářečí, vydával sbírky lidové slovesnosti a zápisy lidových zvyků a obřadů. Jako pedagog působil na gymnáziích, ve Strážnici, v Těšíně a v Brně. Podrobněji též viz dále.

kupředu, sbíraje pořekadla a přísloví čili moudrost našeho lidu. Erben a Němcová sbírali pohádky národní. Potom přišel Bartoš se svou školou a prohlásili za potřebné sbírat staré zvyky a pověry, nářečí a staré kroje. Jejich doplňkem byl jsem v letech osmdesátých i já, neboť jsem si řekl, že ovšem všechno to sbírání lidopisného materiálu je dobré, ale stejně důležité že jest sbírat příspěvky k psychologii našeho lidu, jeho praktické (ne psané) náboženství, pojmy o právu a soudu, znalost toho, co lid čte a co rád poslouchá, jaký je stupeň jeho vzdělání ... Sbíral jsem tedy už ne kroje, písně a pověry, nýbrž celé lidi. Když Božena Němcová měla genrové obrázky za sebou, napsala Babičku. Když jsem já se proslapal drobnými obrázky, zkusil jsem udělat něco vážného a psal jsem Pokolení“ [3]. Takové bylo profesní umělecké krédo Jana Herbena.

Herbenova rodina, její vazby a tradice

V roce 1892 uzavřel J. Herben sňatek s Bronislavou Foustkovou (dcera spisovatele Viléma Foustky), která byla českou spisovatelkou pro děti a překladatelkou z francouzštiny a ruštiny. Rodina V. Foustky měla původ v Brně a v roce 1870 se přestěhovala do Prahy. Bronislava zde navštěvovala městskou vyšší dívčí školu a C. k. český ústav ke vzdělání učitelek. V letech 1890-91 působila jako učitelka na obecných školách v Karlíně a Královských Vinohradech. Sestra Bronislavy - Olga byla manželkou Františka Drtiny²⁷. Z manželství Jana a Bronislavy Herbenových vzešli tři synové Jan, Jiří a Ivan. Bronislava Herbenová zemřela 7. března 1942.

Syn Ivan Herben (narozen 26. února 1900 v Praze) patří k významným českým žurnalistům a politikům. Byl absolventem Vojenské akademie v Hranicích na Moravě a po krátké službě armádního důstojníka jej jeho zájmy o veřejné dění (podle vzoru otce) přivedly k žurnalistice, a proto do zániku Československa působil v redakci listů *Tribuna* (1922-28) a *České slovo* (1928-38) a nakonec jako šéfredaktor brněnské redakce *Lidových novin*.

Bezprostředně po tragických událostech 15. března 1939 se I. Herben zapojil do odbojové činnosti (působnost v ilegálním časopise *V boj*). Koncem roku 1939 byl zatčen orgány gestapa a do roku 1945 vězněn v koncentračním táboře v Sachsenhausenu. Ihned po válce se politicky angažoval jako významný představitel Československé strany národněsocialistické, kde působil jako člen jejího předsednictva a šéfredaktor *Svobodného slova*. Svým politickým postojem byl jednou z vůdčích osobností odporu proti antidemokratickým praktikám Komunistické strany Československa.

V roce 1946 vydává I. Herben svoji „reportáž o nacistických zločinech v Československu“ nazvanou *Žalujeme v Norimberku*. Po událostech února roku 1948 odchází do exilu do Spojených států amerických. Zde společně s Ferdinandem. Peroutkou, Pavlem Tigridem a dalšími stál u zrodu rozhlasové stanice *Svobodná Evropa*, v níž působil v letech 1950-65 jako kulturně politický redaktor. Umírá 25. října 1968 v Pacific Grove (USA).

Vliv pedagoga F. Bartoše na J. Herbena

František Bartoš znal jako málokdo před ním i po něm venkovský lid své země a spatřoval v něm zdroj hodnot uměleckých a mravních. „*Bartošovský*“ byl patriarchální poměr k lidu neporušenému velkoměstskou moderní civilizací, nedotčenému kořenu svébytnosti a svéráznosti a zdroji čistoty, prosté moudrosti a ryzosti. Lidovou slovesnost pokládal za součást národní literatury. Zajímal se o vše, co lid ve svém jazyku stvořil - o písně, říkadla, pohádky, pověry a lidové obyčeje. V tomto zájmu analyzoval moravská nářečí a svými odbornými studii *Dialektologie moravská* (2 díly: 1886 a 1895) a *Dialektologickým slovníkem moravským* (z roku 1906) položil první základy k jejich vědeckému zkoumání. Knihami *Lid a národ* (z r. 1883), *Naše děti* (z r. 1888) a *Moravský lid* (z r. 1892) položil základy moravského národopisu a je považován za jeho duchovního otce.

Za pomoci přátel nasbíral téměř tři a půl tisíce písní, které vydal ve sbírkách *Nové národní písně moravské s nápěvy do textu vřaděnými* (z r. 1882), *Kytice z národních písní moravských* (z r. 1890) a *Národní písně moravské vnově nasbírané* (z r. 1900). Zaznamenával, za jakých příležitostí a v jakém prostředí se konkrétní píseň zpívá nebo jak vznikla, a tak dochoval cenný materiál pro pochopení souvislosti lidové písně s životním stylem venkova. Při hudebních zápisech spolupracoval s Leošem Janáčkem, který také patřil ke sběratelům moravských písní. Bartoš tak navazoval na moravského vlasteneckého teologa a vydavatele moravských lidových písní Františka Sušila.²⁸

²⁷ František Drtina (1861-1925) - filozof ovlivněný pozitivismem (neztotožnil se však se skepsí vůči metafyzice), žák T. G. Masaryka, univerzitní pedagog, jeden ze zakladatelů skautingu v Česku, realista - „masarykovec“ (v letech 1907-11 byl poslancem Říšské rady za Realistickou stranu), člen protirakouské odbojové skupiny Maffie, po vzniku Československa člen Národního výboru a významný reformátor ve školství; syn Prokop Drtina (1900-80) - před II. SV tajemník prezidenta E. Beneše, během války komentátor českého vysílání londýnského rozhlasu, v letech 1945-48 ministr spravedlnosti, v únoru 1948 podal demisi, perzekuován komunistickým režimem, signatář Charty 77.

²⁸ František Sušil (1804-68) - vlastenecký kněz, překladatel, básník a jazykovec. Proslul jako sběratel a vydavatel moravských lidových písní.

Význam Herbenova letního sídla v obci Hostišov v regionu Severního Táborska

Po ukončení univerzitních studií navštěvoval Jan Herben hojně Mělník, Veltrusy a Všestudy, kde pobýval u svých přátel malířů Lva Šináka a Václava Pokorného v Dušníkách nad Vltavou. Na jaře roku 1897 navštívil Herben se svou chotí Bronislavou rodninu advokáta Pinskera ve Voticích. Zmínili se, že hledají letní byt do pronájmu, a ten našli v Hostišově u Votic (60 km jižně od Prahy a 25 km severně od Tábora). Místní region se jim zalíbil, a jak J. Herben prohlásil: „*stal se adoptovaným synem tohoto kraje*“. V roce 1902 domek odkoupili a jejich rodinný přítel architekt Jan Kotěra zpracoval projekt rekonstrukce. V roce 1904 se nastěhovali do vlastního zrekonstruovaného domu, kam zvali významné umělce a vlastenecky orientované politiky. Těmito hosty byli např. dánský učenec Dr. Benedictsen (překladatel *Babičky* Boženy Němcové), malíři Antonín Slavíček, Bohuslav Dvořák, Jaroslav Panuška a Otakar Nejedlý, básník J. S. Machar, dcera snachy Boženy Němcové Madla Němcová (J. Herben byl poručíkem Madly i jejich dvou bratrů). Všechny tyto slavné návštěvy, které se J. Herben snažil před venkovany utajit, vzbuzovaly zájem a nadšení nejen u obyvatel Hostišova, ale i v okolních vesnicích. Hostišov se tak stal duševním pojítkem mezi realisty, jak uvedl Jaroslav Hašek: „*Každý realista musí alespoň jedenkrát za život navštívit Hostišov a napsat o tom do nějakého realistického listu vzpomínku.*“²⁹

Velmi často je Jan Herben považován za autora názvu „*Česká Sibiř*“ pro region okolí Hostišova u Votic. O Herbenovo autorství se zasloužil v roce 1928 votický učitel Čeněk Habart³⁰ v druhém svazku díla *Sedlčansko, Sedlecko a Voticko*. Herben pojmenování sice použil ve fejetonu *V České Sibiři* (vyšel v příloze deníku *Čas* v roce 1907 a následně jako jedna z kapitol knihy *Hostišov*), ale ve skutečnosti toto označení nevymyslel a používal pojem „*severní Táborsko*“. Nicméně právě díky Herbenovi vstoupila *Česká Sibiř* do širšího povědomí a ve 30. letech 20. století název zpopularizovaly turistické průvodce a místní spolky ve Voticích.

J. Herben v politickém, vědeckém a kulturním proudu masarykovského realismu

V druhé polovině univerzitních studií J. Herben přichází roku 1882 do Prahy T. G. Masaryk a o rok později vydává kritickou revue *Athenaeum*. V redakci se schází s Josefem Kaizlem a Karlem Kramářem. Kaizl už měl jisté zkušenosti s politikou, Masaryk byl známým vědcem a Kramář znal vídeňské prostředí, sledoval politiku a skvěle se orientoval v domácím a zahraničním politickém dění. Všechny tři muže spojovala snaha o překonání českého provincialismu, úsilí o formulaci nové české politiky a modernizaci kulturního života. Pojem realismu pro ně znamenal rozchod s dosavadním „*vlastenčením*“ (či „*planým vlastenčením*“ podle Karla Havlíčka Borovského a Františka Ladislava Čelakovského) [1]. Toto bylo založeno na představách romantismu „*slavné minulosti*“ 1. poloviny 19. století (např. sporné *Rukopisy Královédvorský a Zelenohorský* - údajně nálezy z let 1817 a 1818 -, román Josefa Kajetána Tyla *Poslední Čech* z roku 1844) a neplodném odporu k německému živlu. Jejich názory byly zpočátku blízké koncepci rakouského slovanství, kterou reprezentoval zejména František Palacký³¹, a která byla v rozporu s nacionalistickým programem generace obrozenců sdružených kolem Josefa Jungmana [2]. Úspěch české politiky spatřovala skupina realistů v pozitivních cílech a v dosažení úrovně vyspělejších evropských národů. V tomto duchu se zasazovali o kritický pohled na skutečnost, jak její dokáže především věda a decentralizaci rakouského státu s národnostní vyrovnáním v českých zemích.

V roce 1890 vstoupili realisté do mladočeské strany a v roce 1891 získali všichni tři výše jmenovaní mandát v Říšské radě ve Vídni. Roku 1893 se však Masaryk mandátu vzdal a ze strany vystoupil, neboť se chtěl se věnovat důležitějším stránkám realistického programu. A 1. dubna 1900 založil Masaryk s J. Herbenem, Františkem Drtinou, J. Gebauerem a Edvardem Benešem Realistickou stranu, jinak Českou stranu lidovou. Programem strany byla demokratizace státu, pokroková národnostní a kulturní politika a sociální reformy. V roce 1905 se strana spojila se skupinou Aloise Haina a vytvořila Národní stranu pokrokovou - pozdější Národní demokracii. Za tuto stranu byl J. Herben v letech 1920-25 senátorem. Jako senátor inicioval zavedení civilní kontroly tehdejšího ministerstva národní obrany. Před senátorstvím působil Herben od roku 1918 v Národním výboru a v Revolučním národním shromáždění. V roce 1926 byl za Národní stranu práce zvolen do Pražského ústředního zastupitelstva a v roce 1928 do českého zemského zastupitelstva.

J. Herben projevil odpor ke všem levicovým i pravicovým totalitním směrům. To lze např. spatřit v jeho citátu: „*Nejsem komunistou, protože jsem realistou. Komunismus, jenž má zorganizovat lidstvo k bratrství, nemůže být vykupován řekami krve. Kdo chce do lidí vpravit násilím, co není v jejich hlavách a srdcích, je šílenec a zločinec zároveň.*“³²

²⁹ Blíže viz Muzeum České Sibiře.

³⁰ Čeněk Habart (1863-1942) - spisovatel, historik a etnograf se zájmem o region severního Táborska. Sběratel lidových písní, zvyků a obyčejů. Působil jako učitel v Petrovicích, poté v Jesenicích, Odlochovicích, Jetřichovicích a deset let na obecné škole ve Voticích.

³¹ Sr. též Marathon 2008, č. 4.

³² Anketa týdeníku Přítomnost z roku 1924, zveřejněná Ferdinandem Peroutkou.

J. Herben v profesi novináře - opora politických směrů masarykovců

Od roku 1885 působil J. Herben jako novinář v *Národních listech*, jejichž šéfredaktorem byl Julius Grégr („*planý vlastenec*“ podle masarykovců). Počátkem jara 1886 byl v *Národních listech* publikován seriál článků Grégrovy obrany pravosti *Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského*. J. Herben se netajil tím, že s Grégrovou obranou *Rukopisů* nesouhlasí, a navíc sám publikoval v listě *Naše hlasy* vlastní příspěvky ke kritice *Rukopisů*. J. Herben měl přátele, kteří byli rovněž odpůrci pravosti *Rukopisů* - šéfredaktor listu *Athenaea* T. G. Masaryk a kolegové z dob univerzitních studií: Jaroslav Vlček, František Táborský aj. Za podporu odpůrců *Rukopisů* jej J. Grégr propustil. J. Herben tím nebyl odrazen od novinářské činnosti, krátce byl zaměstnán v redakci *Otova slovníku naučného*, založil čtrnáctideník *Čas* (první číslo vyšlo 20. prosince 1886), který dal plně k dispozici *realistickým* politikům typu Josefa Kaizla, Karla Kramáře a T. G. Masaryka. Soustavná spolupráce mezi Masarykem a Herbenem přitom začíná teprve číslem 6 *Času* (ze dne 5. března 1887), kde byl otištěn Masarykův úvodník *Vlastenecká policie*.

Časopis *Čas* se společně s českými periodiky *Beseda lidu*, *Květy*, *Obzor*, *Osvěta*, *Světovzor* a *Zlatá Praha* ve druhé polovině 19. století řadí mezi nejcennější, a to z několika hledisek etnologického, historického, umělecko-historického a literárního [4]. Od samého začátku existence *Čas* provázely štvavé brutální mediální útoky, a to jak z opozičních českých politických stran, tak i českých novinových titulů. Nicméně redakce *Času* se šéfredaktorem J. Herbenem dokázala těmto praktikám vždy čelit. Z desítek novinových titulů se jen dva nikdy neúčastnily štvavých kampaní: *Naše Hlasy* a *Hlasy od Blanika*.

Časopis Čas - začátek sporu o smysl českých dějin

Již v prvním čísle časopisu *Čas* z 20. prosince 1886 se proslavil český spisovatel, literární kritik a publicista Hubert Gordon Schauer s polemickým článkem *Naše dvě otázky*. Článek vedl k čtenáře k rozmyšlení o tom, zda je česká společnost dost velká a mravně silná, aby si budovala samostatnou kulturu, a zda úsilí, vložené do národního obrození by nebylo lépe investovat do obecné kulturní práce v rámci kultury německé. Tento článek vyvolal velmi ostrou polemiku, odpůrci podezírali ze spoluautorství i T. G. Masaryka a Schauerův postoj dokonce označovali za „*filosofickou sebevraždu národa*“. J. Herben následně vytkl Schauerovi, že se v kritické době k autorství článku náležitě nepřihlásil. Herbenova výtka však byla nespravedlivá, neboť okolnosti, za nichž redakce *Času* článek *Naše dvě otázky* zveřejnila, obrací výtku proti ní a proti J. Herbenovi samému. On totiž napsal, že redakce *Času* rozhodla o zveřejnění *Našich dvou otázek* jako úvodníku bez Schauera. Redakce časopisu se s Schauerem na jaře 1887 pro názorové neshody rozešla. Albín Brát³³ později napsal, že Masaryk jevil v době kampaně kolem Schauerova článku málo chuti se k jeho ideálům znát a že dokonce „*jevil všecku ochotu nechati ubohého Schauera na holičkách a vydati ho na soud velekněží v Národních listech*“.

Z uvedené polemiky za necelých deset let vzešla v několika vlnách dlouhá - a sporná - diskuse (trvající do roku 1938) o smyslu českých dějin. Základním prvkem sporu byl rozpor metodologických přístupů - mezi Masarykovým filosofickým „*idealisticko-teleologickým*“ a Pekařovým „*empiricko-pozitivistickým*“ pojetím českých dějin. T. G. Masaryk spatřoval kladný vývoj českých dějin v tradici reformace - od husitů přes Jednotu bratrskou k národnímu obrození, zatímco Josef Pekař zastával kontroverzní stanovisko, které vycházelo z uznávání i pobělohorského vývoje, na kterém našel hodně kladných stránek. Spor získal značné dynamiky v roce 1912, když byly J. Herbenem uveřejněny v časopise *Čas* kritické články proti Gollově historické škole (později vydané jako brožura pod názvem *Masarykova sekta a Gollova škola*) a nejvíce se rozhořel ve 20. letech minulého století. J. Herben byl přitom významným zastáncem Masarykova směru.

Politický význam časopisu Čas

V časopisu *Čas* vyšel 1. listopadu 1890 „*realistický program*“, který spočíval v orientaci české politiky na pozitivní cíle, a to přísnou věcností a kritickým pohledem na skutečnost. Podle T. G. Masaryka, J. Herbena a ostatních realistů to byl jediný způsob pro dosažení úrovně vyspělejších evropských národů. Nejprve v *Času* publikoval J. Herben své články pod mnoha pseudonymy (nejznámějšími jsou: Dr. Jan Vávra, F. O. Pisarevský, Jan Kalina, nebo prostě šifry: H., H.-, H. J.). J. Herben vstoupil do literatury básněmi, v nichž zpracoval hlavně historické náměty. U J. Vlčka a T. G. Masaryka našel vzor pro svou představu realismu. Přestože *Čas* měl relativně málo čtenářů, byl poměrně vlivný a v roce 1889 se přeměňuje na týdeník. V letech 1894-1906 byl J. Herben vlastníkem *Času*, který dotoval z vlastních finančních prostředků. Od roku 1895 vycházela *Knihovnička Času* a v roce 1896 beletristická příloha *Besedy Času*.

Počátkem roku 1900 se týdeník *Čas* přeměnil na deník a společně s týdeníkem *Naše doba* vzrostl význam těchto periodik po 1. dubnu 1900. V tento den založil T. G. Masaryk s Janem Gebauerem, J. Herbenem, Edvardem Benešem, Františkem Drtinou aj. Realistickou stranu - jinak Českou stranu lidovou, jejímž orgánem byl právě

³³ Sr. též Marathon, 2008, č. 1.

deník *Čas* a měsíčník *Naše doba*. Sloužily pro prezentaci stranického programu na demokratizaci státu, pokrokovou národní a kulturní politiku a sociální reformy. V roce 1905 se strana spojila se skupinou Aloise Haina a vytvořila Národní stranu pokrokovou - pozdější Národní demokracii (za tuto stranu byl J. Herben v letech 1920-25 senátorem).

Na přání J. Herbena přispíval od roku 1903 do časopisu *Čas* Milan Rastislav Štefánik, který v této době na Slovensku redigoval slovenský časopis *Hlas*. Od této doby Štefánik přispíval do *Času* pravidelnými pondělními úvodníky o slovenské kultuře a politice, jejichž cílem bylo informovat českou veřejnost o Slovensku. Upozorňoval především na postupující maďarizaci a nabádal českou společnost, aby pomáhala Slovensku konkrétními činy.

V roce 1915 byl *Čas* úředním rozhodnutím Rakousko-Uherského mocnářství zastaven. To Herbena nijak neodradilo a krátce vydával *Novinu* a od roku 1917 se vrátil do *Národních listů*. Po vzniku samostatného Československa byl v letech 1918-20 redaktorem satirického časopisu *Nebojsa* a v letech 1925-27 byl redaktorem *Lidových novin*. Časopis *Čas* byl obnoven v roce 1920 jako „*nezávislý deník*“. Vycházel do začátku roku 1923 a v roce 1924 na něj navázal časopis *Národní osvobození*.

Čas jako start významných literárních umělců

Prostřednictvím časopisu *Času* objevil Jan Herben významné osobnosti českého literárního umění. Jednalo se básníka Petra Bezruče a českobratrského evangelického teologa Jana Karafiáta. Básník Bezruč do časopisu *Čas* posílal v letech 1899-1900 v anonymitě své básně, neboť si sčelil své soukromí a obával se popularity. Navíc anonymita umožňovala autorovi, aby předkládal svá díla skoro jako kolektivní výtvořky lidové masy, které v duchu myšlenek F. Bartoše byly předmětem zájmu Herbena. Ten Bezručovy básně seřadil a vydal je nejdříve jako přílohu časopisu s názvem *Slezské číslo* a v roce 1909 je vydává pod názvem *Slezské písně*.³⁴ Na básníkovo přání Herben básně též doplnil prozaickými doplňky a vysvětlivkami. Když bylo jméno Petra Bezruče odhaleno, tento odmítl dál psát, ale právě J. Herben jej přesvědčil k návratu k literární tvorbě.

Jan Karafiát je známý první českou původní autorskou pohádkou pro děti *Broučci*, kterou vydává anonymně v roce 1876 vlastním nákladem u Václava Horského. Dílo je provázáno náboženskou morálkou vychovávající k pokoře, poslušnosti, ale podtrhuje cenu takových vlastností, jako je vzájemná solidarita, odpovědnost, schopnost poučit se z vlastních chyb a vnitřní čistota. Díky recenzi Gustava Gamy Jaroše (na díle ocenil novátorský přístup ke světu dítěte a její pedagogický význam - počítá s psychologií dítěte) v časopise *Čas* byla kniha objevena J. Herbenem. Důsledkem toho byla v roce 1894 kniha rychle vyprodána a přišla reedice. Svá autorská práva na tuto knihu odkázal J. Karafiát Českobratrské církvi, která díky tomuto štedrému daru mohla sponzorovat vydávání bible a církevních tisků.

Herbenova novinářská praxe - stanovení poznávacích a výchovných cílů

Veškerý kriticismus v časopise *Čas* směřoval k vůli reformovat tehdejší společnost ekonomicky, sociálně i mravně. Zasluhou o pokrok českého písemnictví si získal *Čas* také střízlivým pozorováním a věrohodným zpodobováním tehdejšího města a venkova. K tehdejší moderním uměleckým směrům počínaje symbolismem zaujal *Čas* kritický postoj, a to z důvodu nadměrné obraznosti, zaměření na formu a na hrstku čtenářů. V duchu realismu přikládal J. Herben literatuře cíle poznávací a výchovné. Spisovatele tak J. Herben přirovnával k učitelům, který „*má hledět více k tomu, čeho žák potřebuje, a nikoli k tomu, čemu se sám na pedagogii naučila co sám dobře umí*“. Tyto Erbenovy představy rozvíjí Josef Svatopluk Machar a P. Bezruč.

Herben jako účastník odbojové skupiny Maffie

V prosinci roku 1914 byla založena protirakouská odbojová skupina Maffie. Z oblasti kultury byl J. Herben významnou osobností domácí sekce této odbojové skupiny. V rámci odbojové činnosti spolupracoval s poměrně rozsáhlou buňkou této organizace z nedalekého Benešova, a to s tamními vlastenci Františkem Veselým a Josefem Scheinerem.³⁵

³⁴ Bývá uváděno, že jméno Petra Bezruče se poprvé objevuje 11. 2. 1899 v příloze *Času*, kde jím byly podepsány tři básničky: *Den Palackého*, *Škaredý zjev a Jen jedenkrát*. „Slezský bard“ si Herbena vážil jako novináře. Jan Herben též jako první pátral po Bezručově identitě. Ale marně. Pomocí inzerátů pátrá např. i nakladatel J. R. Vilímek či pátrači z řad Pražské literární společnosti. Herben ale chápe, že Bezručovi hrozí nebezpečí perzekuce (je finančně závislý na svém místě) a nabízí mu dokonce místo v Praze. Bezruč ovšem odmítá žít v Praze. Postupně je však při „honu“ na pravé jméno Petra Bezruče jeho totožnost odhalena. Přičemž samotný Herben se paradoxně básníkovo pravé jméno (Vladimír Vašek) dozvídá až vlastně mezi posledními - ačkoli šlo o syna jeho milovaného učitele. Tedy Antonína Vaška, slezského buditele a učeného gramatika, který se na sklonku 70. let 19. století (ještě před Gebauerem) odvážil ostře zaútočit na pravost Rukopisů. Vztahem mezi J. Herbenem a P. Bezručem se zabýval Ivan Herben a otiskl o tom článek v brněnských *Lidových novinách* v roce 1937.

³⁵ Podrobněji viz Muzeum České Sibiře.

S Josefem Scheinerem se opakovaně konspiračně scházeli ve vlastenecké rodině mlynáře Josefa Havlíčka v obci Tmaň u Zdic. Významnější konspirační schůzky se však uskutečnily v Herbenově letním sídle ve zmíněném Hostišově u Votic v roce 1917 a 1918, a to vždy 15. srpna, kdy se v blízkém Neustupově (pod jehož farnost dodnes Hostišov spadá) konala tradiční mariánská pouť. Tyto dny byly vybrány záměrně, neboť mnoho Herbenových hostů bylo sledováno rakouskými policejními orgány a jejich korespondence byla cenzurována. V den pouti bylo cizích hostů v okolí Hostišova více než jindy, a proto osobnosti Maffie nebudily žádný velký rozruch. Přemysl Šámal (v roce 1915 převzal vedení odbojové skupiny po E. Benešovi) tak v rámci schůzek s hlavními představiteli Maffie - Josefem Svatoplukem Macharem, Františkem Drtinou, Jaroslavem Kvapilem a F. Veselým předal důvěrné zprávy o aktivitách protirakouského zahraničního odboje T. G. Masaryka.

Již 15. srpna 1919 přijal pozvání od J. Herbena do Hostišova prezident T. G. Masaryk. V Herbenově vile se sešel nejenom s hostitelem a jeho rodinou, ale i s členy spolku Maffie P. Šámalem, J. S. Macharem, F. Drtinou, J. Kvapilem, dr. Františkem Veselým. Všichni účastníci schůzky v tento den zavzpomínali na tajná setkání v tomto místě z let 1917 a 1918. Prezident Masaryk navštívil Hostišov ještě v roce 1928.

J. Herben - odpůrce svatojánské legendy

Od doby studia filozofie byl Jan Herben značně ovlivněn Masarykovým pojetím národního obrození jako navázáním na českou reformaci. Toto ovlivnění dokazuje i jeho dílo *Otázka náboženská v našem probuzení* (1927), kde prezentuje a hájí své polemiky s Josefem Pekařem, kterými zasáhl do diskuse o smyslu českých dějin. Na přelomu 19. a 20. století přešel z římskokatolické víry k protestantství, neboť byl příznivcem husitství, národního obrození, odpůrcem protireformace a svatojánství.

Podle Herbena byl Jan Nepomucký člověkem nemorálním a proti jeho kultu protestuje jménem národní mravnosti. Kult svatojánský, který je nerozlučně spojen s českým barokem, se podle Herbena rozvinul po svatořeči sv. Jana z Pomuku roku 1729 a byl protireformační od jezuitů za účelem uhašení památky Čechům na Mistra Jana Husa. Zároveň Herben zastával stejný názor jako František Palacký, že svatořečení bylo podvodem. Tento Herbenův názor byl prezentován již v roce 1893 v jeho polemice *Jan Nepomucký: Spor dějin českých s církví římskou*. Navíc je svatojánství výsledkem historického omylu, a to především chybou v *Kronice české* (vydané roku 1541) Václava Hájka z Libočan. Jde o sporné úmrtí Jana 1383-93, neboť se tu pojí dvě legendy o dvou Janech - Jan utopený roku 1383, protože nechtěl zradit zpovědní tajemství a Jan umučený roku 1393 hněvem královým [2].

Z těchto důvodů byl také J. Herben jako senátor v roce 1925 jedním z iniciátorů pro zrušení svátku sv. Jana Nepomuckého (16. květen) jako dne pracovního klidu. Herbenův přechod k protestantství se časově shoduje s obdobím, kdy učitel J. Pekař - J. Goll založil (v roce 1895) historické periodikum *Český časopis historický*. V tomto periodiku zveřejňoval Pekař své polemiky, které před první světovou válkou vyústily v rozrůžku dvou názorových proudů české kulturně historické obci - na jedné straně T. G. Masaryk a J. Herben, na druhé straně skupina kolem J. Pekaře. Herben v této souvislosti tvrdil, že Pekařův přístup pouze zjišťuje fakta bez výkladu, tedy bez exaktního - nezaujatého přístupu.

V metodologii vědeckého myšlení Jana Herbena byla svatojánská legenda viděna perspektivou *Rukopisů Královédvorského a Zelenohorského*, tedy jako historický podvrh, a proto důležitější než spor samotný je jeho kontext politický, vlastenecký, náboženský a sociální.

Herben jako příznivec Mistra Jana Husa, husitství a české reformace

Husitství nebylo podle Herbena pouze obdobím válečných konfliktů, ale taktéž reformací, které představovala významnou epochu v českých dějinách. Proto se některé odborné historické práce J. Herbena vztahují k husitství a české reformaci: *Pravdivé vyličení života mistra Jana z Husince* (1884), *K Husovým oslavám* (1919), *Mistr Jeroným Pražský* (1883), *Jan Žižka z Trocnova* (1921), *Husitství a bratrství* (1926) a politický traktát *Tábor je náš program* (1920). Díla, ve kterých se věnuje otázkám české reformace, lze označit jako populárně-naučná.

V souvislosti s obdobím husitství zachytí čtenář Herbenovy beletrie *Hostišov* (1. vydání 1907, 2. vydání 1933) pozornost na hledání stop husitské a reformační tradice v regionu severního Táborska [5]. Ve venkovanech obce Hostišova a okolních obcí a městeček J. Herben spatřoval potomky husitů a snažil se v historických povídkách připomínat slavné kapitoly protestantských tradic. Citáty z knihy *Hostišov* se za první republiky staly součástí jubilejních projevů při každoročních oslavách vzniku samostatného Československa a Husových výročí. Velmi potěšen se J. Herben zúčastnil na sv. Václava 28. září 1925 - za přítomnosti patriarchy ThDr. Karla Farského - slavnostního otevření a svěcení Husova sboru církve Československé ve Voticích. V regionu severního Táborska se jednalo již o otevření druhého sboru, první bylo 24. října 1924 v obci Chotoviny. Podle sčítání obyvatel v roce 1921 (1 rok od založení Církve československé) bylo ve Voticích z celkového počtu 2 156 obyvatel 20 % příslušníků této církve, takže dřívější Herbenovy představy nebyly pouhou utopií.

Sociologická orientace J. Herbena - přátelství a rozchod s Emanuelem Chalupným

V roce 1903 zpracoval tábořský rodák - významný český sociolog³⁶ - Emanuel Chalupný sociologickou studii evropského významu nazvanou *Poměry dělnictva tábořského*, kterou pozitivně hodnotil T. G. Masaryk. A v téměř roce jej získal do tiskového orgánu Masarykovy strany - redakci deníku *Čas* pro vnitropolitickou rubriku. E. Chalupný taktéž vstoupil do strany Realistů a byl zvolen do vedení [5]. Zde se spřátelil s redaktorem J. Herbem, se kterým měl mimo vztahu k Tábořsku mnoho společných zájmů a názorů, a to zejména jako „antipekařovci“ v otázce sporu o smysl dějin českých a k době husitství. Svědčí o tom některá významná Herbenova díla, a to jak z oblasti beletrie, tak odborných historických prací. Např. beletristické dílo *Hostišov* (z r. 1907³⁷), které představuje pásmo vyprávění a vzpomínek inspirované letním Herbenovým domovem v obci Hostišov, na severním okraji Tábora.

T. G. Masaryk již v této době na veřejnosti vystupoval nejenom jako osobnost známá v akademických kruzích, ale jako osobnost veskrze politická. Publikoval také sociologické statě v časopise *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*. V roce 1905 publikoval v jednom roce dokonce 14 statí a recenzí, což je obdivuhodné, neboť tento časopis patřil k těm nejprestižnějším. Publikovali v něm vědci jako E. Durkheim či G. Simmel. Aktivitami T. G. Masaryka a E. Chalupného se začínala úspěšně rozvíjet česká sociologická škola, z čehož také po politologické stránce profitovali realisté [6], [7].

V roce 1905 však E. Chalupný tvrdě Herbena kritizuje a obviňuje jej dokonce bez konkrétních důkazů z defraudace v Realistické straně. Údajně se mělo jednat o zneužití finančních prostředků, vybraných formou sbírky u realistů na humanitární pomoc do Srbska při záplavách. Následně se v této souvislosti dostal do polemik s T. G. Masarykem a ostatními realisty. J. Herbenovi nebyla prokázána defraudace a není zcela jasné, jaký účel E. Chalupný tímto sledoval. Hypotézy, že by chtěl založit frakci u realistů, popřípadě vyvolat vnitřní spory ve straně - zejména personální mezi T. G. Masarykem a J. Herbenem jsou téměř nereálné. Stejně tak nereálné je, že by chtěl tímto počínáním ovlivnit otázku sporu o smysl českých dějin, když jako zásadový „antipekařovec“ stál na straně T. G. Masaryka i Herbena. Zřejmě se chtěl pouze zviditelnit na národní politické scéně. Realisté chápali postoj E. Chalupného jako zradu: „*Chalupný nás zradil*“. Což bylo stanovisko J. Herbena.

Ostatně Herben nebyl z přátelského okolí E. Chalupného jediným, ke kterému se takto zachoval. Podobně se zachoval k Jakubu Demlovi, o kterém publikoval řadu nepravd, které se postupem času ukázaly jako neopodstatněné pomluvy. Po ostrých polemikách s realisty E. Chalupný demonstrativně ze strany vystupuje. Rozchod s Chalupným však nijak Herbena neodradil od sociologického přístupu v jeho uměleckém a politickém myšlení.

Navíc je zřejmé, že setrvání u realistů by bylo pro E. Chalupného nemožné po roce 1918, kdy vypracoval memorandum, podle kterého se nově vzniklá Československá republika nemá zastavit se svými nároky na hranicích historických zemí. Snesl argumenty i k tomu, aby Československá republika požadovala dokonce také Vídeň [6]. Tyto názory Chalupný obhajoval tvrzeními: „*Cožpak ve Vídni nežije skoro polovina etnických Čechů? Copak dolnorakouské roviny netvoří přirozený geopolitický prostor nově vzniklého Československého státu?*“ [7]. Jan Herben by zřejmě toto Chalupného memorandum charakterizoval v duchu F. L. Čelakovského a K. H. Borovského jako pokračování v „*planém vlastenčení*“, což by znamenalo taktéž možný rozchod s realisty.

Sociologie v uměleckém proudu

Ještě dříve, než se Herben usídlil na letním bytě v regionu severního Tábořska, v Hostišově, a seznámil se s E. Chalupným a jeho oborem sociologie, lze některé náčrty sociologického myšlení zřetelně spatřovat již od roku 1889. K tomuto roku lze datovat počátky dokumentárnosti svědectví o charakteru venkova, a to v povídce *Moravské obrázky*. V tomto duchu následovaly povídky doplňující o konflikty tehdejší vesnice *Slovácké děti* (z r. 1890) a *Na dědině* (z r. 1893).

V uměleckém literárním díle J. Herbena (kdy se orientuje ruskými realisty - Ivanem Sergejevičem Turgeněvem a L. N. Tolstojem), lze zachytit Chalupného a Masarykův obor. Tj. sociologii, a to zejména ve venkovském realismu - jde o sociologii venkova a mezigenerační vztahy. Ve venkovském realismu lze spatřovat sociální změny při přechodu od tradičního typu společnosti k modernímu typu. Herbenovo nejproslulejší dílo - románová kronika *Do třetího a čtvrtého pokolení* (první vydání 1889-92, knižně ve dvou svazcích 1907) - na osudech tří generací rodu Hrabců promítá historické a sociální proměny moravského Slovácka od 18. století až po dobu autorova mládí. Ústředním motivem je zde konflikt mezi rodem panského drába a vesnickým lidem. Herben tak vykresluje, jak děti pykají za hříchy svých předků: „*Naše první pokolení nebylo bez hříchu. Dědičnost v srdcích mnohých se ozvala ještě u pokolení druhého. Znáte Hrabcovu rodinu zdejší? Vlastně již*

³⁶ Sr. Marathon, 2009, č. 2.

³⁷ Dva svazky (1907, 1933) jsou charakterizovány coby texty zamýšlení nad přírodou a minulostí tábořského kraje. Posmrtně vycházejí povídky z moravského Slovácka *Brumovice*, míněné jako protějšek k Hostišovu.

vymřela ... Ten Bedřich Hrabec, jenž zešílel - jediný ten člověk pomátl a pokazil tisíc duší ve vsi. Ale sklídlil konečně i pomstu, jakož Hospodin dávaje svá příkázání pravil Židům: „Jsem Hospodin, Bůh tvůj, Bůh silný, horlivý, navštěvující nepravost otců na synech do třetího a čtvrtého pokolení. A stane se tak ... ukazuje se to již, jak tu trestá...“ [8].

V této románové kronice lze spatřovat přístup prostřednictvím teorie sociálních rolí a konfliktu. Vyplyvá to z charakteristiky prostředí a mezilidských vztahů, kdy příslušníci různých sociálních skupin si vytvářejí různé hodnoty, normy a vzorce chování, v čemž se může spatřovat „zhoubný“ základ pro vznik neustálých sporů a konfliktů. To je v souladu s teorií francouzského sociologa Émile Durkheima, podle které nelze sociální realitu vysvětlovat biologickými či psychologickými teoriemi, ale pouze teoriemi sociologickými.

Srovnání sociologického přístupu dvou významných českých venkovských realistů - J. Herbena a K. V. Raise

Do časové a hlavně významové souvislosti (podle realistů však pouze v umělecké dimenzi, nikoli v politické pro odraz českého vlastenectví) lze s Herbenovou románovou kronikou *Do třetího a čtvrtého pokolení* zařadit román Karla Václava Raise *Kalibův zločin* [9]. Obě dvě tato díla představují jak pro J. Herbena, tak i K. V. Raise vrchol jejich tvorby v rámci venkovského realismu.³⁸ Raisův román *Kalibův zločin* je rovněž sociologicky orientován (s kombinací psychologie, kriminologie a její součástí viktimologie). A to na mezigenerační vztahy venkovského prostředí v kontextu nastupujícího období moderní společnosti. Byl vydán nejprve časopisecky ve *Světozoru* (1892) a knižně vychází roku 1895.

Česká literární kritika přijala román *Kalibův zločin* vesměs pozitivně. Zcela odlišně jej přijal J. Herben a skupina realistů, přestože ke K. V. Raisovy chovali patřičnou úctu za jeho zobrazení zásluh vlasteneckých intelektuálů v době národního obrození (román *Zapadlí vlastenci* z roku 1893). V časopise *Čas* nevyšla recenze románu vůbec. Důvodem bylo to, že potenciální recenzenti vztáhli osud Vojty Kaliby na celý český národ. Román se potom jevil jako „obraz českého národa, který neumí obhajovat svá práva v pravý čas a s náležitou důrazností“ [10]. Z hlediska metodologie tehdejší skupiny realistů lze u těchto dvou románů dojít k následujícím závěrům. Rais zobrazil v románu intimní tragédii člověka na vesnici, což se mohlo jevit jako obžaloba společnosti, nikoliv však z politického hlediska, ale z čistě morálního. Herben spatřuje v tomto románu naději pro český národ. Stejně jako venkovský lid se vymanil z moci feudálů, vymaní se i český národ z rakousko-uherského mocnářství, jehož oporou stejně jako za feudalismu byla římskokatolická církev.

Význam sociologie ve sporných otázkách českých dějin

Nelze ani opomenout význam sociologie v otázce sporů o smysl českých dějin, kdy J. Herben vyjadřuje plnou podporu T. G. Masarykovi. Spatřoval v něm humanitní filosofa se speciálním oborem sociologií - naukou o společnosti s obzvláštním studiem o českém národě. Masarykovu oboru sociologii vzdal velkou úctu. To lze doložit Herbenovými výroky: „Nad historií je však ještě filosofie dějin jakožto část sociologie, která přemýšlí o vývoji celého nebo části lidstva a postřehuje ženoucí síly nebo zákony v dějinách lidstva. Když sociolog dobře analyzuje, dojde nejdříve k výsledkům, k nimž historik nedošel“ [11]. Spor o smysl českých dějin vedl mimo jiné i k přehodnocování metodologie historických věd. J. Herben tak interpretoval, že v rámci sporu stály proti sobě dvě vědy - historická (metodologie J. Pekaře, kde jedním argumentem proti Masarykovi bylo tvrzení o nehistorickém myšlení při výkladu českých dějin) a sociologická (metodologie T. G. Masaryka).

Závěrečné zhodnocení Jana Herbena

Některé postoje Jana Herbena v otázce sporu o smysl českých dějin jsou na rozdíl o T. G. Masaryka značně radikální, až s projevem arogance vůči některým autoritám protějšího názorového proudu. Tuto skutečnost lze doložit např. jeho stanoviskem k J. Gollovi: „Podle vyprávění vrstevníků Jaroslav Goll byl jako student útlého těla a přecitlivělých nervů, skleníková rostlina. Při každém větším hluku středoškolských spolužáků bledl“. Stejně tak byly značně radikální v náboženských otázkách po vzniku samostatné Československé republiky. Podle tehdejšího známého hesla „pryč od Říma“ byl Herben značným příznivcem likvidace Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze dne 3. listopadu 1918. T. G. Masaryk byl stejně jako J. Herben příznivcem antikaticismu, avšak k těmto činnostem (důsledkem tehdejší davové psychózy) byl značně zdrženlivý.

³⁸ Venkovská tematika zajímala též spisovatele K. Klostermanna, J. Š. Baara či bratry Mrštiky aj.

Použitá a doporučená literatura:

- [1] Homolová, K. a kol.: *Čeští spisovatelé 19. a počátku 20. století*. Praha, Československý spisovatel 1982.
- [2] Šťastný, R.: *Čeští spisovatelé deseti století*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1974.
- [3] Herben, J.: *Knihy vzpomínek*. Družstevní práce 1935.
- [4] Malacka, E.: *Národopisné materiály v českých kulturně-historických časopisech 2. poloviny 19. století*. Ústav evropské etnologie 2009.
- [5] Herben, J.: *Hostišov*. Družstevní práce 1949.
- [6] Šetek, J.: Emanuel Chalupný nebyl pouze sociologem a právníkem. *Marathon*, 2009, č. 2.
- [7] Pecka, E.: *Sociolog Emanuel Chalupný*. České Budějovice, VŠERS 2007.
- [8] Herben, J.: *Do třetího a čtvrtého pokolení*. Brumovice, Carpe diem 2000.
- [9] Rais, K.V.: *Kalibův zločin*. Praha, Československý spisovatel 1974.
- [10] Janáčková, J.: *Český román sklonku devatenáctého století*. Praha, Academia 1967.
- [11] Havelka, M.: *Spor o smysl českých dějin 1895 – 1938*. Praha, TORST 1997.

3. Recenze

Sociální každodennost dělnictva z pražské meziválečné periferie

Pavel Sirůček

Holubec, S.: Lidé periferie. Sociální postavení a každodennost pražského dělnictva v meziválečné době. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2009. 330 s. ISBN 978-80-7043-834-3.

Fundovaný náhled do sociálních a kulturních dějin pražského dělnického prostředí období 1918-38 přináší rozsáhlejší studie, publikovaná s podporou Západočeské univerzity v Plzni. Tato představovaná kniha zřejmě i distribuuje. Autorem vědecké publikace je mladý a angažovaný sociolog a historik Stanislav Holubec. Studoval na několika školách, působil na UK v Praze a vyučuje nyní na Západočeské univerzitě. Zabývá se koncepcí světových systémů³⁹, sociálními hnutími nebo dějinami každodennosti.⁴⁰ Publikoval řadu odborných textů v časopisech a sbornících. Je též známý vystoupeními v rámci Klubu společenských věd (<http://www.klubspolved.cz>), na vědeckých a odborných konferencích a dalších akcích.

Nejedná se sice o populární publikaci určenou pro nejširší veřejnost, nicméně text je celkem čtivý a přístupný i srozumitelný nejenom profesionálním sociologům či historikům. I laický čtenář na více než 300 stránkách hutného textu - s 9 grafy, 32 tabulkami a především stovkami odkazů (plných 856) - nalézá nespočet zajímavých informací, postřehů a inspirací. Často i méně známých či překvapivých. Užitečný je též rozsáhlý „*Seznam použitých pramenů a literatury*“ (v členění na archivní materiály, tištěné prameny, periodika a literaturu, včetně rozhovorů). Závěr knihy přináší charakteristiky respondentů výzkumu a jejich rodin, sociální a demografické údaje o pražských čtvrtích 1921 a 1931, údaje o pražských podnikcích, soupisy z dělnických kolonií aj. Autor

³⁹ Viz Holubcovu podnětnou publikaci *Sociologie světových systémů. Hegemonie, centra, periferie* (Praha, SLON 2009, 206 s, ISBN 978-80-7419-014-8). Podrobně byla kniha recenzovaná v *Marathonu*, 2010, č. 3.

⁴⁰ Též sr. populárnější text Milana Vodičky *Den, kdy došly prachy. Jak Velká krize ve 30. letech změnila životy lidí a na co se máme připravit my* (Praha, Práh 2009, 247 s, ISBN 978-80-752-260-6). Jde o pestrý a poutavý výlet do minulosti, do dob Velké krize 1929-33, která je čtivou reportážní formou popisována očima lidí. Na konkrétních příkladech chudých, velmi chudých, ale i bohatých a velmi bohatých. I zde se jedná o pokus zachytit a přiblížit každodennost sociálně-ekonomické reality z meziválečných přelomových časů. Blížeji byla publikace představena (v kontextu Velké krize 30. let i mnohorozměrných krizí dnešních) v *Marathonu*, 2009, č. 6.

neopomíjí ani ilustrační dobové fotografie, několik mapek a plakátů či reprodukce karikatur i vtipů z tisku. Samozřejmostí je závěrečný jmenný rejstřík.

Dělníci jako předmět výzkumu sociálních věd

Publikace přibližuje sociální existenci a každodennost pražského dělnictva - v době, kdy se Praha rychle mění v moderní velkoměsto. A je místem s největší koncentrací dělníků v Československu. Autor hned na počátku ozřejmuje důvody zkoumání dělnického prostředí. Konstatuje, že dělníkům coby sociální skupině⁴¹ není v současných českých sociálních vědách věnována dostatečná pozornost. I přes rozsáhlou, ale i částečně kontroverzní, tradici výzkumu v této oblasti před rokem 1989 i před rokem 1938. Připomíná a využívá průkopnické studie F. Hausera z roku 1907, O. Machotky (1936), Z. Ullricha (1938) a řady dalších českých sociologů a sociálních vědců. Včetně např. výstupů předválečného *Sociálního ústavu RČS*, paměti ze světa práce sebraných A. Branaldem (1953, 1954), velkých etnografických výzkumů minulosti dělnictva z 50. a pozdějších let, zkoumání dělníků v kontextu různých historických věd, publikovaných vzpomínek a pamětí nebo i studií z období po roce 1990.

Coby druhý důvod zájmu S. Holubec uvádí výzkumy řady západních autorů i popularitu tohoto tématu až do dnešních dnů. Připomíná prvotní zkoumání dělnictva u L. Villermého (1840) a coby inspirační zdroj samozřejmě⁴² neopomíjí ani *Postavení dělnické třídy v Anglii* F. Engelse (1844). Vzpomíná též další práce z Francie či Ameriky aj. 19. i 20. století (F. Le Play, W. E. B. Dubois nebo nověji např. britský historik E. P. Thompson, antropolog R. Hoggart a celá řada dalších). „*V současné době je bádání o sociálních dějinách dělnictva respektovanou složkou západoevropské i americké historiografie*“ (s. 11, rec. publ.).

Holubcova studie „*se snaží ukázat pražské dělnické prostředí ve vši rozmanitosti jeho existence a pojímá tuto sociální skupinu jako značně heterogenní útvar s velmi plynulými hranicemi přechodu k ostatním sociálním prostředím. Vedle sociálních rozdílů zdůrazňuje práce vliv rozdílů mezi generacemi a pohlavími na každodennost pražského dělnictva*“ (s. 4 obálky rec. publ.). Text věnuje pozornost dělnickým rodinám, otázkám zdraví i sexuality, problémům bydlení, kulturním praktikám, politickým aktivitám i vzdělávání dělnictva. Práce široce využívá dobových archivních pramenů (včetně pramenů z politických stran, odborů, zájmových organizací apod.). Druhým zdrojem informací je kvalitativní sociologické šetření pamětníků. Dále to jsou analýzy statistických dat, dobových periodik i sekundární literatury.

Sociologická sonda do života pražského dělnictva mezi válkami

Publikace sestává z obsáhlejšího úvodu, šesti kapitol, závěru, seznamu tabulek a grafů, seznamu použitých pramenů a literatury, příloh a jmenného rejstříku. Šestice základních kapitol se shoduje se šesti nejdůležitějšími oblastmi sociální existence dělnického prostředí ve sledovaném období. Mapují problematiku dělnických rodin, zdraví v dělnickém prostředí, otázku bydlení, kulturní život, život politický a školní docházku dělnických dětí.

„*Úvod*“ je členěn na čtyři části. První představuje studii a rekapituluje důvody vzniku i předchází práce (včetně výše zmíněného nejen terminologického exkurzu); druhá prameny (včetně jejich typů, ale i problematičnosti a rozříštěnosti pramenné základy); třetí naznačuje metodologické obtíže: pomalost sociální změny oproti vývoji politického života (velmi malé, a obtížně zachytitelné proměny každodennosti v daných letech), disproporčnost zachycených zpráv z dělnického prostředí a o dělnickém prostředí, prostorové vymezení (geografickým rámcem je tzv. Velká Praha, vzniklá v roce 1922 a zahrnující městské části Praha I. - XIX.⁴³),

⁴¹ Práce zcela neopomíjí ani marxistickou kategorii třída. V exkurzu, v úvodu, se věnuje pojmům třída, vrstva a prostředí v tradici západoevropské a české historické sociální vědy. Včetně problémů jazykových, teoreticko-metodologických i ideologických. Omezením může být i diktát tzv. politické korektnosti a salónní přijatelnosti. Samotný S. Holubec se ovšem nevyhýbá ani tématům a kategoriím kontroverznějším, ani nepřehlíží kritičtější pohledy. Aktuální problémy s vymezením a proměnami dělnické třídy (např. od proletariátu k tzv. kognitariátu), s třídně-sociálním složením (založeným na různých odstínech vlastnické postavení) a odlišením od profesního dělení (plynoucím z technické podoby práce, kvalifikace, platu, prestiže atd.) dokládají diskuze při práci na *Modelu socialismu 21. století* na půdě CSTS. Včetně dřívějšího odmítání sociologie coby „*buržoazní pavědy*“ či naopak toho, že i část marxisticky a levicově orientovaných sociologů údajně v podstatě přešla na pozice západních stratifikačních koncepcí. K naznačeným problémům podrobněji viz výstupy (nejen) o samosprávném socialismu z pera alternativního týmu J. Hellera (dostupné na www), včetně knih *Bojíte se socialismu?* (Heller, J., Neužil, F. a kol., Příbram, Periskop 2007, 196 s, ISBN 978-80-87077-01-6) a *Socialistická alternativa pro 21. století* (Heller, J., Neužil, F., Grossmann, M. et al., ?, 2011). Sr. též publikaci *Socialismus pro 21. století. Sborník statí TAP při ÚV KSČM* (Látal, I. (ed.), Praha, Futura 2008, 293 s, ISBN 978-80-86844-35-0) (pozn. PS).

⁴² Dnes však spíše „nesamozřejmě“. Nicméně v dnešní - a to i „oficiální“ - sociologii či politologii nejsou jména, ani díla F. Engelse (a K. H. Marxe) žádným velkým tabu. Na rozdíl od ekonomických disciplín (pozn. PS).

⁴³ Součástí Prahy se stal též Žižkov. Jeho proměnám (i jeho nesčetným obyvatelům právě z řad dělnictva) se věnuje trilogie prací Zdeňka Šestáka: *Jak žil Žižkov před sto lety* (Praha, Academia 2005), *Jak hřešil Žižkov před sto lety* (Praha, Academia

otázka generace (nedochovalo se příliš informací o starých lidech) a v neposlední řadě též komplexní otázka, koho lze považovat za dělníka (a kolik osob má být předmětem šetření, včetně celé řady problémů terminologických aj. - v publikaci je v podstatě důsledně používán termín pražské dělnictvo); a část čtvrtá nastiňuje strukturu předkládané práce. Autor nikterak nezakrývá úskalí a problematická místa, která musel s obtížemi překonávat. Sebekriticky připomíná, že v práci absentuje samostatná kapitola o světě práce a materiálních potřebách dělnictva. Tento deficit je částečně řešen v závěru, naznačujícím možnosti další zkoumání.

První z kapitol nese název „*Dělnická rodina. Struktura, fungování, vztahy*“ a obsahuje paragrafy: „*Hledání a volba partnera*“, „*Symbolický kapitál a dělnické prostředí*“, „*Věk, sociální postavení a původ snoubenců*“, „*Průběh svatby*“, „*Velikost rodin*“, „*Neúplné rodiny a rozvody*“, „*Vazby k ostatním příbuzným*“, „*Postavení muže a ženy*“ a „*Výchova dětí*“ (se samostatným subparagrafem „*Tělesné trestání dětí*“⁴⁴). Detailněji nahlíží na výběr partnerů, okolnosti uzavírání sňatků, tzv. ideál krásy⁴⁵, sociodemografické charakteristiky dělnických rodin a výchovu dětí. Vše dokumentováno, dobově ilustrováno a podloženo - obdobně jako v ostatních pasážích - spoustu nejrůznějších odkazů a citací, včetně inzerátů aj.

„*Dělnické zdraví a zdravotní kapitál*“ je pojmenování **druhé** části. Zahrnuje pasáže „*Tuberkulóza*“, „*Hygienu*“, „*Sexualita*“, resp. „*Stinné stránky dělnické sexuality*“ (subkapitoly: „*Nežádoucí otěhotnění a antikoncepce*“, „*Nemanželské manželství*“, „*Interrupce*“, „*Pohlavní nemoci*“). Bez příkras dokumentuje často neutěšené poměry ohledně nemocnosti, zdravotní péče, úmrtnosti, nedostatečné hygieny a sexuality i řady problémů s ní spojených. Dokladuje též rozpornosti postojů k sexualitě v první republice (ideál pruderie versus uvolněná sexualita, včetně nástupu masové kultury coby mohutné liberalizační síly).⁴⁶

Třetí kapitola cílí na oblast bydlení („*Bydlení pražských dělníků*“). Mapuje kvalitu, velikost, geografické rozdíly i vývoj bytů pražských dělníků, technické vybavení, estetiku domácností, otázky nájemného a ochrany nájemníků, dobové pokusy o řešení bytových problémů v Praze, národní a mezinárodní srovnání kvality bytového fondu, otázky nocleháren a tzv. nouzových kolonií. A to v částech: „*Geografické rozdíly*“, „*Velikost bytů*“, „*Výše nájemného*“, „*Ochrana nájemníků*“, „*Hygienická a technická zařízení*“, „*Problematika spaní*“ (se subparagrafem „*Manželská postel*“⁴⁷), „*Estetika dělnických domácností*“, „*Národní a mezinárodní srovnání*“, „*Tzv. bytová otázka a pokusy o její řešení*“, resp. v též velmi zajímavých pasážích „*Pražské nouzové kolonie*“ (členěných ještě na „*Obyvatelé nouzových kolonií*“, „*Obraz kolonií v očích veřejnosti*“ a „*Moc úřední a nouzové kolonie*“).

Kapitola **čtvrtá** „*Kulturní praktiky a volný čas dělnického prostředí*“ (pasáže „*Vzdělanost a kulturní úroveň*“, „*Volný čas dětí a mládeže*“, „*Volný čas dospělých*“, „*Členství ve spolcích*“, „*Sport*“, „*Tramping*“, „*Hudba, tanec, divadlo*“, „*Biograf*“, „*Četba*“, „*Kultura hospod*“, „*Strava a stravování*“, „*Oděv*“) se zaměřuje na dobový kulturní život pražského dělnického prostředí. Pozornost věnuje sportu, návštěvám biografů, hudbě a tanci, četbě, členství ve spolcích, návštěvě hospod⁴⁸, trampingu, stravování⁴⁹ a oblékání. Ukazuje přitom např. na odlišnosti trávení volného času dětí a mládeže od světa dospělých.

2006) a *Jak se ze Žižkova stalo velké město* (Praha, Academia 2008). Knihy byly též představeny velkou „pivní“ recenzí v *Marathonu*, 2010, č. 2. Též viz <http://www.albertzesokolovce.estranky.cz>.

⁴⁴ Ve 20. století je postupně upouštěno od fyzických trestů. Ve sledovaném období však bývaly zcela běžné ve všech sociálních prostředích. Text dokladuje jak názor, že právě dělnické prostředí se vyznačuje vysokou mírou fyzického trestání, ale též i názor, že tělesné násilí je v dělnických rodinách méně časté (viz s. 58 - 61 rec. publ.).

⁴⁵ Jako malá ochutnávka rozlišení tří typů ideálních žen v masové kultuře výmarské republiky, které lze nalézt i v československém prostředí: 1) ideál krásy coby žena Vamp, 2) racionální hospodyně, 3) německá žena - matka několika dětí (s využitím D. Paukerta, podrobněji viz s. 37 - 39 rec. publ.). Některé dělnické ženy napodobovaly typ druhý a řada z nich typ Vamp. Pro mnohé tehdy celou hodnotovou orientaci znamenalo „*být moderní*“, což bylo spojeno s volnomyšlenkářskými postoji k sexualitě, s kultem zábavy, obdivem k masové kultuře atd.

⁴⁶ Za hlubší, nejen sociologickou analýzu, by stála otázka, zda na ekonomických krizích (a válkách) „vydělávají“ ženy. Proměny lidských vztahů, změněný přístup k sexu, zábavě či jídlu díky Velké krizi 30. let ličí text M. Vodičky (sr. pozn. 2). Vykrsluje „*vykleštění mužské psychiky*“ a proměny samotných mužů a žen. Nenačratně mizí dřívější autorita mužů, kteří za dob krize selhali coby živitelé rodiny. Též současná krize vede ke změnám západního světa. Např. v USA v první polovině roku 2010 poprvé v jejich historii přesáhl počet pracujících žen počet pracujících mužů. Tzv. osvobodit ženy pomáhala též I. SV. Ženy nahradily muže v továrnách i u volantu. Začalo se otevřeně hovořit i o sexu a ženy se začaly samy rozhodovat i v sexuálních otázkách (pozn. PS).

⁴⁷ Tato se stala novinkou v dělnických domácnostech 20. let, kdy začala dominovat v bytech o nejméně dvou místnostech. Předválečné dělnické páry obvykle spávaly po dvou na jedné posteli (viz s. 117 - 118 rec. publ.).

⁴⁸ S mužským dělnickým prostředím byla tradičně spojena hospoda. Pro mnohé dělníky bývala hospoda druhým domovem a k rodině se přicházeli jenom najíst a vyspat. Německý historik S. Reck rozlišuje tři typy dělnických otců ve výchově dětí podle jejich vztahu k hospodě: 1) na rodinu orientovaní otcové, 2) hospodští štamgasti, 3) dělníci mezi rodinou a hospodou

Pátá kapitola studie je pojmenována „*Politický život pražského dělnického prostředí*“ a obsahuje paragrafy: „*Specifika volebního chování v Praze*“, „*Politické strany a dělnické prostředí*“, „*Vedoucí představitelé dělnických stran v Praze*“, „*Vztah dělnického prostředí k politickým stranám*“, „*Sociálně-demokratické prostředí*“ (s pasážemi „*Sociálně-demokratická mládež*“ a „*Organizace blízké sociální demokracii*“), „*Komunistické prostředí*“ (poučné a inspirativní subparagrafy „*Kulturní specifika komunistického prostředí*“, „*Dilemata komunistického prostředí*“, „*Strategie boje s protivníky*“, „*Početnost a sociodemografické charakteristiky komunistického prostředí*“⁵⁰), „*Náboženství a dělnické prostředí*“, „*Ostatní strany a dělnické prostředí*“. V kontextu politického života Holubec zkoumá hlavně vztah dělnictva ke dvěma hlavním politickým stranám zastupujícím jeho zájmy. Tedy k sociální demokracii a ke komunistické straně. Neopomíná ani další organizace, s těmito stranami spojené. Upozorňuje též na specifika volebního chování pražského dělnictva a jeho mladé generace.⁵¹ „*Na příkladu proměn symboliky sociální demokracie a změn politické reprezentace sociální demokracie a komunistické strany ukazujeme, jak se za sledované období proměnily politické postoje pražského dělnictva*“ (s. 30 - 31 rec. publ.).⁵²

Poslední šestá část („*Pražské školství a dělnické prostředí*“) sleduje školní docházku dělnických dětí. V pasážích „*Obecná a měšťanská škola*“ (se samostatnou částí „*Prospěch a sociální původ*“), „*Vyučení*“ a „*Gymnázium a další studium*“ se zaměřuje na specifika pražského školského systému ve sledovaném období a vzdělanostní dráhy dělnických dětí v něm. Pozornost věnuje též problematice docházky do obecné a měšťanské školy a vyučení.

P.S. Autor anotace děkuje Standovi Holubcovi za poskytnutou publikaci i věnování. A jménem týmu časopisu Marathon se mu omlouvá za zkomolení jeho příjmení (způsobené technickým problémem a naší nepozorností) na začátku recenze uveřejněné v Marathonu, 2010, č. 3.

(viz s. 167 a následně rec. publ.). Hospoda tradičně sloužila jako komunikační médium. Dobově bývala dělnická hospoda stavěna do protikladu kaváren, navštěvovanými středními vrstvami.

⁴⁹ Včetně rozdílů mezi dělnickým a středostavovským prostředím v konzumaci potravin. S řídkou konzumací masa v dělnických rodinách (1 - 2 x týdně), vyšší spotřebou chleba, vařených brambor, daleko menším výskytem sladkostí či exotického ovoce atd. S rozdílů i jak, a čím se jedlo (viz s. 172 - 175 rec. publ.). Ohledně tekutin práce konstatuje, že se dělnické prostředí úřednickému vyrovnávalo ve spotřebě piva, prakticky zde ale absentuje pití - úředníky oblíbeného - vína. Běžně dělnictvo pilo kávu (či cikorkové náhražky). Čaj v dělnickém prostředí příliš konzumován nebyl. Některé další informace lze nalézt i v předchozí pasáži „*Kultura hospod*“ (pozn. PS).

⁵⁰ Komunistické prostředí té doby, nejen v Praze, bývalo značně uzavřené. Strana po celé zemi vytvářela jakýsi „*stát ve státě*“. V Praze přitom žili nejspochopnější vůdcové a propagátoři. Některé části Prahy tvořily přímo „*ostrůvky komunismu*“ (chudé čtvrti Prosek, Jinonice, tzv. nouzové kolonie). Svou roli zde hrál asketismus, potlačování osobních záležitostí a zamlčování partnerských vztahů. Páteří každodenního života byly blízké organizace, které v případě KSČ nabývaly zásadní roli (kulturní spolky, organizace tělocvičné, ženské, dětské, odborové ..., včetně řady rituálů a tradic). K velkým dilematům komunistického prostředí náleželo dilema mezi integrací a vymešováním se ke zbytku společnosti, s celou řadou konsekvencí (viz s. 212 a následně rec. publ.).

⁵¹ „*Volební chování ... bylo velmi odlišné od ... dnešního. Voleb se zúčastňovali téměř všichni voliči a existovala daleko silnější souvislost mezi třídním postavením a volebním chováním ...*“ (s. 182 rec. publ.). Ve sledovaném období stabilně hlasovalo 40 - 65 % dělnických voličů pro KSČ (což byla Sekce třetí internacionály). KSČ byla v Praze silnější než sociální demokracie od svého vzniku do převzetí partaje Gottwaldovským vedením. Před masovým úbytkem hlasů v první polovině 30. let KSČ uchránila hospodářská krize (bližší s. 184 aj. rec. publ.).

⁵² Na základě analýzy ikonické reprezentace sociální demokracie Holubec odlišuje změny „... 1) od světa střední generace ke světu kladoucímu důraz na mládí, 2) od světa čistě mužského ke světu s menšinovým zastoupením žen, 3) od světa individualizovaného ke světu kolektivizovanému“ (s. 198 - 199 rec. publ.). A to na základě analýz předvolebních karikatur a plakátů české sociální demokracie z období 1911-35. Jak vycházely v jejich deníku *Právo* (viz přílohy publikace). Alegorií sociální demokracie býval muž vyšší středního věku či přímo stařec (1911 a 1920). V roce 1925 se do ikonografie dostává muž mladý, dělník statného těla, mohutných svalů, v ruce třímající rudý prapor. Žena se poprvé v sociálnědemokratické ikonografii objevuje v roce 1929. Volby 1935 jsou již plně ve znamení žen - symbolická ženská postava drží v napřážených rukou dítě. V roce 1929 vede sociální demokracie ikonický útok též na KSČ (prvním terčem antikampaní však tradičně bývávali klerikální lidovci a dalším pak statkáři-agrárníci). KSČ po nástupu Gottwaldových „*karlinských kluků*“ je „*vzobrazena jako skupina nevzhledných ukřičených dětí s nudlemi u nosu a hvězdami na kapucích či praporech*“ (s. 200 rec. publ.).

4. K teorii redistribučních systémů (Pracovní materiály)

Nové v teorii redistribučních systémů

Radim Valenčík a kol.

Reformy systémů sociálního investování a sociálního pojištění (otázky)

(Zpracováno dle prezentace)

Příspěvek na konferenci Lidský kapitál a investice do vzdělání 23. – 24.9.2010 VŠFS

Motto:

I hlupák dokáže položit otázku, na kterou ani deset mudrců nedokáže odpovědět.
(stará ruská moudrost)

V našem příspěvku klademe otázky, na které má smysl hledat odpověď.

1. Co je rozhodující pro udržitelnost systému penzijního pojištění:

- a) doba dožití (a její případné prodloužení), nebo
- b) vývoj poměru mezi obdobím, ve kterém je člověk produktivně činný (je schopen přispívat do systému), a obdobím, kdy již člověk (z řady příčin) ztrácí schopnost být produktivně činný (musí ze systému penzijního pojištění čerpat)?

a) b) *je správné (nehodící se škrtněte)*

1.1. Je sociálně přijatelné a ekonomicky efektivní:

- a) spoléhat při ovlivňování délky období produktivního uplatnění člověka jen na tzv. parametrické změny systému penzijního pojištění, tj. na administrativní stanovení hranice doby produktivního uplatnění, nebo
- b) do komplexu reforem zabudovat motivace jak v systému sociálního pojištění samotném tak do dalších systémů sociálního investování a sociálního pojištění?

a) b) *je správné (nehodící se škrtněte)*

1.2. Je systém penzijního pojištění (ve své podstatě):

- a) založen na mezigenerační solidaritě (ti, co jsou produktivně činní, přispívají těm, kteří již nemohou být produktivně činní), nebo
- b) se jedná o systém plnohodnotného pojištění vůči riziku ztráty schopnosti být produktivně činný, který obsahuje významné prvky solidarity mezi těmi, kteří i ve vyšším věku jsou produktivně činní, a těmi, kteří tuto schopnost (z řady příčin, z nichž některé lze ovlivnit) ztrácejí?

a) b) *je správné (nehodící se škrtněte)*

2. Lze období produktivního uplatnění ovlivnit (ve smyslu jeho prodloužení) opatřeními v následujících oblastech:

- zabudováním motivací do systému penzijního pojištění;
- zabudováním motivací do systému zdravotního pojištění;
- zabudováním motivací do systému vzdělání včetně celoživotního?

ano ne *(nehodící se škrtněte)*

2.1. Lze např. dosáhnout toho, aby jak pojištěnec, tak i pojišťovatel v systému zdravotního pojištění měli zájem na tom, aby zdravotní kondice pojištěnce umožňovala co nejvíce prodloužit období jeho produktivního uplatnění?

ano ne (nehodící se škrtněte)

2.2. Lze např. dosáhnout toho, aby zabudováním motivací do systému vzdělání včetně celoživotního měl jak nabyvatel vzdělání, tak i poskytovatel vzdělávacích služeb zájem na tom, aby kvalifikace spojená i se zhodnocením zkušeností nabyvatele vzdělání umožňovala co nejvíce prodloužit období jeho produktivního uplatnění?

ano ne (nehodící se škrtněte)

2.3. Lze či dokonce je nutné (pokud chceme zajistit úspěšnost) koncipovat systém reformou vyvolaných faktem prodloužení doby dožití tak, byly respektovány a využity možnosti v uvedených oblastech, tj. aby se jednalo o komplexní reformu systémů sociálního investování a sociálního pojištění?

ano ne (nehodící se škrtněte)

2.4. Mohly by v dané oblasti sehrát významnou roli např. i odbory, pokud jde o racionální projektování celoživotní dráhy profesního uplatnění s ohledem na omezení, ale i možnosti, které souvisí s věkem, a to dle specifických podmínek v jednotlivých profesích?

ano ne (nehodící se škrtněte)

2.5. Jak moc by „bolely“ reformy související s faktem prodloužení doby dožití, pokud by využívaly možnosti v oblasti dobrovolného produktivního uplatnění člověka, synergii motivací zabudovaných do systémů sociálního pojištění a sociálního investování...

moc málo (nehodící se škrtněte)

- a bolely by vůbec?

ano ne (nehodící se škrtněte)

3. Je pro současná reformní úsilí:

a) příznačné, že využívají synergii motivací zabudovaných do systémů sociálního pojištění a sociálního investování (tj. zejména systému penzijního pojištění, systému financování péče o zdraví a systému financování vzdělání) a že využívají zdroje spojené s prodloužením období dobrovolného produktivního uplatnění, nebo

b) z nějakých důvodů jsou při současném přístupu k reformám systémů sociálního investování a sociálního pojištění tyto možnosti přehlíženy?

a) b) je správné (nehodící se škrtněte)

3.1. Přistupuje se např. k problematice financování systému vzdělání (včetně celoživotního) z hlediska role vzdělání jako rozhodujícího zdroje ekonomického růstu, tj. jsou všechny dílčí reformy v oblastech systémů sociálního investování a sociálního pojištění koncipovány tak, aby se v plné míře využily možnosti zvýšení zainteresovanosti poskytovatele vzdělávacích služeb na dlouhodobém uplatnění těch, kterým jsou tyto služby poskytovány, na profesních trzích?

ano ne (nehodící se škrtněte)

3.2. Pokud ne, tak je to:

a) jen v důsledku nedocení role vzdělání, nebo

b) to má i jiné příčiny?

a) b) je správné (nehodící se škrtněte)

3.3. Může být příčinou nevyužívání výše uvedených možností např.:

- Nedostatečná erudice těch, co o přípravě reformou rozhodují.
- Obava těch, co si zvykli na měkké prostředí (dostávat na svou činnost rentu od státu), z vytvoření konkurenčního prostředí (např. v případě vysokých škol).

- Preferování možnosti vytěžit z reformy lokální prospěch před jejich funkcí.

zatrhněte to, co připadá v úvahu

Hry o reformy a deformy

**Příspěvek na konferenci Lidský kapitál a investice do vzdělání
23. – 24.9.2010 VŠFS**

Radim Valenčík

Motto:

*"Chtěli jsme to udělat co nejlépe, ale dopadlo to jako obvykle."
(Bývalý ruský premiér Černomyrdin, ještě když byl ve funkci.)*

Název tohoto bloku letošní konference zní „Hry o reformy systémů sociálního investování a sociálního pojištění“.

Proč tento název? K odpovědi by bylo možné přistupovat různým způsobem. Nejjednodušší a přímá odpověď zní takto: Na přípravu reformy, následně pak jejich projednávání a proces jejich realizace je nejen možné, ale i žádoucí (pokud chceme pochopit, o co jde), jako na hru či komplex her, ve kterých různí hráči uplatňují své strategie tak, aby oni sami dosáhli co největší výplaty; a to i za cenu poklesu efektivnosti celého systému.

Při těchto hrách dochází:

- K vyjednávání koalic a výplat, současně i diskriminaci jedněch hráčů druhými.
- Porušování obecně uznávaných pravidel a vytváření struktur, které umožňují vzájemné krytí porušování těchto obecně uznávaných pravidel a zvětšování výplat na tomto základě.

Dvě tendence, které je nutno umět rozlišit:

- Připravit, vyjednat a realizovat reformy tak, aby odpovídaly zákonitému trendu konstituování vzdělanostní společnosti.
- Připravit, vyjednat a realizovat reformy tak, aby ti, kteří mají tento proces pod kontrolou, mohli vytěžit co nejvíce výnosů pro sebe (svá lobby), a to i za cenu toho, že v důsledku takovýchto „deform“ se situace ještě zhorší.

(Můžeme se pak ptát, které koalice v tom či onom konkrétním případě vítězí.)

Přítomnost deformy lze podrobnější empirickou analýzou identifikovat v řadě konkrétních příkladů, v poslední době je jimi podstatným způsobem poznamenána každý pokus o změnu.

(Typickým příkladem jsou dosavadní návrhy a způsob projednávání zákona o „lidových“ dluhopisech – i to, proč tento zákon doposud nebyl přijat.)

S empirií však vystačit nelze. Nedává např. odpověď na otázky:

- Jsou to náhodná selhání, nebo se již vytvořil určitý systém?
- Stačí na problémy upozornit a mohlo by dojít k nápravě, nebo systém již korekce neumožňuje?
- Jaký vývoj v oblasti reformních úsilí a jejich důsledků na vývoj společenské situace lze předpokládat?
- Za jakých podmínek lze něco změnit k lepšímu?

Dosud vypracovaná teoretická východiska:

- Cesta ke společně přijatelné rovnováze.
- Citlivost systémů na působení vnějších vlivů.
- Systémy založené na vzájemném krytí porušování pravidel.
- Paralelní redistribuční hry (které hraje jen část hráčů základní hry a o kterých může vědět jen část hráčů základní hry).
- Souvislost struktur založených na vzájemném krytí a paralelních redistribučních her.
- Další souvislosti (sítě, replikátory).

Základní závěr dosavadního zkoumání lze ve stručnosti charakterizovat prostřednictvím následujících bodů:

1. Pokud by na systém nepůsobily žádné vnější vlivy, měl by tendenci vyvíjet se ke společně přijatelné rovnováze, kterou lze několika různými způsoby odvodit od diskriminačních rovnováh.
2. V reálných systémech pozorujeme jevy, které svědčí o tom, že přirozené směřování ke společně přijatelné rovnováze je překrýváno vnějšími vlivy.
3. Podařilo se identifikovat následující vnější vlivy:
  - Paralelní redistribuční hry, tj. hry, které v daném systému hraje o rozdělení výplat jen část hráčů, aniž by o nich byli ostatní hráči informováni.
  - Struktury založené na vzájemném krytí porušování dohod a pravidel.
  - Křížové koalice mezi hráči z různých redistribučních systémů a sociální sítě odvíjející se od těchto křížových koalic.

Nejedná se o tři zcela odlišné a nezávisle na sobě existující fenomény, ale o entity, které mají společný původ, vzájemně se doplňují a umožňují tím svou existence. Můžeme rovněž říci, že se jedná o tři různé pohledy na tentýž jev.

Z tohoto hlediska platí mj. následující:

1. Struktury založené na vzájemném krytí jsou nutnou podmínkou toho, aby část hráčů z určitého systému mohla hrát paralelní redistribuční hry, tj. rozdělovat si část prostředků vytvářených systémem bez vědomí ostatních hráčů formou porušování obecně přijatých pravidel. Bez fungování a působení struktur založených na vzájemném krytí by takové hry byly ostatními hráči odhaleny a jejich hráči byli sankcionováni.
2. Struktury založené na vzájemném krytí vznikají zpravidla při vzájemné interakci různých redistribučních systémů. Pokud porušování pravidel jedním hráčem v daném redistribučním systému zjistí jiný hráč z téhož redistribučního systému, dá zpravidla přednost zveřejnění této skutečnosti; jinak je tomu v případě, kdy takové porušení pravidel zjistí hráč z jiného redistribučního systému. V tomto případě je mnohem pravděpodobnější, že vznikne prvotní zárodek vytváření struktur založených na vzájemném krytí.
3. Při vytváření struktur založených na vzájemném krytí se tak vytvářejí koalice mezi hráči z různých redistribučních systémů. Ty jsou schopny jednak ovlivňovat vytváření vítězných koalic uvnitř jednotlivých systémů a jednak vytěžit výplaty formou paralelních her, které se hrají v jednotlivých redistribučních systémech.
4. Tam, kde dochází k funkčnímu propojení křížových koalic, struktur založených na vzájemném krytí a paralelních her, tam dochází ke generování sociálních sítí, které mají tendenci pronikat do vzdálené okolí.

Redistribuční rovnice pro případ paralelních redistribučních her:

$$\sum_j x_{0j} = \sum_j e_{0j} - \eta_0 \cdot R_0(X_0 - E_0) - \sum_i \pi_i \sum_j x_{ij}, \text{ kde}$$

$i = 1, 2, \dots, M$ jsou jednotlivé paralelní redistribuční hry, v případě $j = 0$ se jedná o původní redistribuční hru
 $j = 1, 2, \dots, N$ je index vztahující se k hráčům (označuje to, co se týká prvního, druhého atd. hráče) a N je celkový počet hráčů
 x_{ij} je výplata j -tého hráče v i -té paralelní hře
 $\sum_j x_{ij}$ je součet výplat všech hráčů z i -té (základní v případě $i = 0$, v ostatních j -případech paralelní) redistribuční hry
 η_0 koeficient snížení výkonnosti v základní redistribuční hře
 π_i koeficient vlivu velikosti výplat hráčů v i -té paralelní redistribuční hře na snížení výplat v základní redistribuční hře

Výkonnost systému je v daném modelu snižována faktory dvojího typu:

$$\eta_0 \cdot R_0(X_0 - E_0)$$

(odchylná výplata podle výkonnosti od skutečné výplaty v základní hře)

$$\pi_i \sum_j x_{ij}$$

(negativní vliv i -té paralelní hry na výkon celého systému odvozený od sumy výplat všech hráčů, kteří se této hře účastní)

Poznámka:

Negativní dopad paralelních her na výkonnost systému by bylo možné modelovat i jinými způsoby.

Pozitivní i negativní přírůstky různého typu:

Δ zvýšení výkonnosti celospolečenského systému v důsledku inovativního rozšiřování produkční báze

Δ toho, co je rozdělováno v systému paralelních her a z čeho mají užitek jen ti, co je hrají

Δ toho, co způsobuje ztráty systému

Dříve – inovativní rozšiřování výroby bylo natolik dynamické, že umožňovalo sanovat paralelní hry a současně každý dlouhodoběji pociťoval zlepšování své situace.

Dnes – inovativní rozšiřování výroby již nestačí k tomu, aby ti, co netěží z paralelních her, pociťovali zlepšení situace, resp. nepociťovali její zhoršení, a to ze dvou důvodů:

- Vyčerpávání možností setrvačného vývoje.
- Nárůst ekonomické zátěže dané paralelními hrami.

Kritická situace nastane, možná v danou chvíli již dokonce nastává, pokud (současně 1. a 2.):

1. Deficit prostředků povede k tomu, že nebude na uchování dané úrovně výplat nejen pro hráče, kteří nehrají paralelní hry, ale i pro část hráčů, kteří byli do paralelních her vtaženi.

2. Poté ti, co uvěřili v to, že se musí uskrovnit, zjistí, že svou obětí nesanují možnost skutečných reforem, ale naopak to, aby se skutečně reformy co nejvíce oddálily.

Hlavní problém současnosti - není tu žádný politický subjekt, kterému by šlo o skutečné reformy:

- Pravicové strany je, jak se ukazuje, nejsou schopny dělat a ani je nechtějí dělat.
- Levicové strany parazitují na možnosti vyvolávat antireformní psychologii (což se jim v důsledku sterility současné vlády může částečně zase začít dařit).

První reakce veřejnosti na realitu tak mohou být dost křečovitě.

Děkuji za pozornost

valencik@seznam.cz

www.vsfs.cz – výzkum – Teoretický seminář EPS www.vsfs.cz/?id=1046

ACTA VŠFS www.vsfs.cz/?id=1042

www.valencik.cz (Marathon)

(Pokračování v dalších číslech)

Teorie her, bankovníctví, riziko a nejistota

Ivo Stáňa

(Pokračování)

1.2.1 Hráči a konfliktní situace

Při práci s teorií her se často používají pojmy jako „hráč“, „strategie“ a „systém“. Protože ho budu tyto pojmy ve velké míře používat i já, musím zmínit i definice. Tyto definice hráče a strategie přejímám od Miroslava Maňase, protože je svým významem jednoduché, zřejmé a také dostatečně obsáhlé. Cituji: „*Hráč je osoba, instituce či mechanismus, která svým rozhodnutím může ovlivňovat konečné výsledky. Souhrnným názvem budeme tyto generátory rozhodnutí nazývat hráči, s tím, že hráčů je konečný počet.*“ „*Každý z hráčů má k dispozici určitý soubor rozhodnutí, ze kterého může v dané rozhodovací situaci vybírat konkrétní rozhodnutí. V modelovém popisu budeme nazývat rozhodnutí strategiemi.*“⁵³ Protože vhodná definice systému v odborné literatuře není, definuji ho sám. „Systém“ je prostor, kde se odehrávají jednotlivé hry a kde hráči používají strategie.

⁵³ *Teorie her a její aplikace*, str. 15

„K udržení duševního zdraví potřebuje člověk přiměřenou dávku konfliktů podobě jako k udržení zdraví tělesního potřebuje přiměřenou dávku pohybu“.⁵⁴ Aby bylo možno pracovat s matematickými aparáty, je třeba si nejdříve konfliktní situace popsat a rozdělit podle různých hledisek.

Prvním typem konfliktu, se kterým se můžeme setkat, je tzv. „antagonistický konflikt“. Tento typ konfliktu je zajímavý tím, že jeho účastníci (hráči) mají protichůdné zájmy a jsou tedy ve střetu. Jelikož jsou jejich zájmy protikladné, spolupráci, či dohoda není možná. Typickým takových konfliktů jsou vojenské konflikty.

Druhým typem konfliktu je „neantagonistický konflikt“. V tomto případě oba hráči sledují své vlastní zájmy, ale tyto nejsou v přímém protikladu. Neantagonistický konflikt tak přináší situace, kdy některá rozhodnutí mohou být výhodná pro oba hráče zároveň.

Z tohoto pohledu je tedy třeba sledovat, jestli systém umožňuje společné dohody hráčů. Systém, který dovoluje společné dohody je systém s kooperativní teorií, systém který ne, je systém nekooperativní teorií. U kooperativní teorie platí, že hráči můžou, ale také nemusí spolupracovat. Tato teorie je spojena ještě s dalšími náležitostmi, cituji: „V kooperativní teorii je zejména důležitý případ, kdy se hráči mohou smluvně zavázat, že účastník, kterému dohoda přináší podstatně lepší důsledek, předá zbývajícím účastníkům jistou úhradu za to, že mu k lepšímu výsledku dopomohl vhodnou volbou rozhodnutí. Potom mluvíme o případě přenosné výhry. Jestliže jsou dohody možné, ale sdílení důsledků nikoli, mluvíme o nepřenosné výhře.“⁵⁵ Jinými slovy, hráč, který případnou dohodou s jiným hráčem získá mnohem více, než, kdyby na takovou dohodu nepřistoupil, může ekonomicky motivovat jiného hráče, takže si společnou dohodou polepší oba. Další motivací, která může hráče vést ke kooperaci je možnost spolupraci získat výhody, které by byli pro hráče samotné hráče nedostupné. Pokud je v systému více hráčů, dostává tento typ motivace naprosto nový rozměr, protože se hráči vzájemně rozhodují, s kým vytvořit spolupráci (či lépe „koalici“), tak aby to pro ně bylo co nejvýhodnější. V takovém systému brzy zavládne i motivace ekonomická mezi jednotlivými hráči, protože tato motivace přináší konkurenční výhodu, mezi jednotlivými hráči a možnostmi jak si přilepšit. Právě tento mechanismus je zcela stěžejní pro teorii redistribučních systémů.

1.2.2 Racionalita hráče a racionalita rozhodnutí

Důležitou otázkou, při posuzování konfliktních situací je racionalita hráče. To proto, že častým případem konfliktních situací je stav, kdy vlivy nedovolují určit jednoznačné důsledky. Taková rozhodnutí potom mají náhodnou povahu. V takovém případě považujeme hráče za jistý druh náhodného mechanismu, který volí svá rozhodnutí podle nějakého rozložení pravděpodobností. Tato rozhodnutí jiných hráčů buď hráč zná a potom se jedná o „rozhodování při riziku“, anebo nezná a jedná se o „rozhodování při neurčitosti“.

Stav v systémech teorie her můžeme dělit dle dvou kritérií, které jsem uvedl v nadpisu této subkapitoly. Buď podle racionality hráčů, nebo dle racionality jejich rozhodnutí. Tyto dvě části spolu úzce souvisí. Protože předpokladem je, že racionálně myslící hráči se budou racionálně chovat a provádět racionální rozhodnutí. Co se ale děje v případě, kdy hru tvoří jenom samí neracionální hráči, či je hra smíšená a vyskytují se v ní racionální i neracionální hráči?

U racionálních hráčů je stav jednoduchý. Racionální hráči provádějí pouze racionální rozhodnutí. Neracionální hráči zase vytvářejí neracionální rozhodnutí a v takových systémech potom převládá náhoda. U smíšených systémů je to složitější, protože rozhodují vzájemné počty racionálních a neracionálních hráčů. Pokud bude v systému více racionálních hráčů, budou neracionální hráči považováni za náhodný prvek, ale celý systém bude konvergovat k racionálním rozhodnutím, protože i neracionální hráči se budou snažit „čist hru“ racionálních hráčů, čímž se stanou částečně, či úplně racionálními. V případě většiny neracionálních hráčů s neracionálními rozhodnutími, bude celý systém konvergovat k náhodnosti. Pokud bude stejný počet racionálních i neracionálních hráčů, dojde k jevu, který je znám jako „podbizení“, ale o tom až v kapitole o redistribučních systémech.

1.2.3 Hry, pravidla a jejich popis

„Hra je popsána systémem pravidel, která mají určitou formální strukturu a která určují chování jednotlivců nebo skupin nazývaných hráči“.⁵⁶ Jinými slovy, chování hráčů je danou hrou určitým způsobem omezeno, nebo rovnou definováno. Pokud chtějí hráči danou hru provozovat, musí se těmto definovaným pravidlům podřídit. Pravidla však nemusí být pevně definovaná a mohou se v průběhu doby měnit. V takovém případě platí tato definice i opačně a hráči svým chováním definují hru, nebo rovnou celý systém, ve kterém se jednotlivé hry hrají. Právě díky tomuto principu je možno uplatit teorii her v bankovníctví, při práci s riziky a nejistotou.

⁵⁴ *Teorie her a její aplikace*, str. 11

⁵⁵ MAŇAS, M.: *Teorie her a optimální rozhodování*, Praha: Matematický seminář SNTL, 1974, str. 14

⁵⁶ BLACKWELL, D., GIRSHICK, M. A.: *Teorie her a statistického rozhodování*: Praha, Knihovna, n.p. 1964 (dále citováno jako *Teorie her a statistického rozhodování*)

Tato část je velmi důležitá, protože tím, že budeme mít možnost sledovat a popsat chování jednotlivých hráčů, můžeme definovat, jaké hry se ve skutečnosti hrají a tím i logicky předpokládat jejich chování, což úzce souvisí s problematikou rizika a nejistoty.

„Pravidla zaručují, že hra bude konečnou posloupností tahů, prováděných v určitém pořadí, a popisují každý tah. Tahy jsou dvojího druhu, osobní a náhodné. Osobní tah je volba jedné alternativy, jedním z hráčů na příklad každý tah při šachu je osobní; první tah provádí bílý volbou jedné z dvaceti alternativ“.⁵⁷ Nebo-li, pokud se hráč sám (a racionálně) rozhoduje o volbě, jedná se o osobní tah. „Náhodný tah je rovněž volbou jedné z daných alternativ; alternativa však není vybrána jedním z hráčů, nýbrž nějakým nahodilostním mechanismem, přičemž pravděpodobnosti, s nimiž mechanismus vybírá různé alternativy, jsou určeny pravidly hry. Na příklad prvním tahem při bridži je podání první karty určitému hráči. To je náhodný tah s 52 alternativami; pravidla požadují, aby pravděpodobnost vybrání kterékoli alternativy byla 1/52.“⁵⁸ „Náhodný tah“ je předdefinován pravidly hry a tedy i částečně nastaven chováním hráčů (protože ti pravidla hry ovlivňují, jak jsem uvedl v minulých odstavcích). Zde je vidět, že si hra takřkajíc „žije svým vlastním životem“, protože porušení některých pravidel se rovná nemožnost ve hře pokračovat, či skončení hry. A to i v případě, že hráči pravidla hry ovlivňují.

Teorie her používá pro popis jednotlivých her matematický aparát, který nejvíce pracuje s definičními obory, logikou a pravděpodobností. Každá hra má svůj vlastní, matematický popis. Abych tento popis blíže vysvětlil, uvedu příklad, jakým způsobem se dá realita převést na matematiku. Jelikož je nejdůležitější model, který je použit v teorii redistribučních systémů, budu tento podrobně popisovat až v kapitole, která se redistribučními systémy zabývá. Zde uvedu jenom několik příkladů, jakým způsobem se dá s teorií her pracovat.

Hráčů jednotlivých her bude vždy konečný počet. Proto se dají označit jednotlivými čísly. Např. 1, 2, 3..., N. Kde N číslo z množiny přirozených čísel, protože každý hráč musí existovat celý. Množina všech hráčů, která se ve hře (či systému) nalézá, se dá zapsat jako $Q = \{1, 2, 3, \dots, N\}$.

Každý z hráčů má k dispozici určitý soubor rozhodnutí, ze kterého může vybírat (například zmíněná šachová hra a dvacet možností, jak učinit první tah). Ke každému hráči $i \in Q$ přísluší jedna množina X_i která obsahuje souhrn jeho možných strategií. Nematematicky řečeno, nějaký neurčitý hráč z množiny hráčů Q (např. 1, 2, 3..., 100, atd.) má vlastní množinu X , ve které se vyskytují jeho možné strategie. Pro hráče 1 je to množina X_1 , pro hráče č. 2 X_2 , pro třetího X_3 atd. V modelové rozhodovací situaci zvolí každý hráč i určitou strategii $x_i \in X_i$, kde x_i je nějaká konkrétní strategie z množiny možných strategií X_i . Zvolené strategie všech hráčů dohromady tvoří N-tici $x = [x_1, x_2, x_3, \dots, x_n]$. Taková N-tice strategií určuje pro každého z hráčů důsledek vyplývající z jeho účasti v rozhodovací situaci, protože při použití tzv. „výplatní funkce“ ($M_i(x)$, $i = 1, 2, 3, \dots, N$)⁵⁸) a pokud x nabude kladné hodnoty, dá se to interpretovat jako zisk hráče i . Dál už bych pokračoval konkrétním popisem nějaké hry.

Základem pro takové matematické modely je maximální zjednodušení reality na podstatný a funkční model, který vystihuje mechanismus dané hry, ale zároveň z něho odstraňuje složité nuance reality, které v reálném světě hru ovlivňují.

1.3 Teorie her a její aplikace finanční sektor

Důvody, proč aplikovat teorii her, teorii redistribučních systémů a matematický aparát vůbec, jsem zmínil v úvodu. Nyní je blíže rozeberu.

1.3.1 Regulace kapitálových trhů

Při historickém porovnání světových kapitálových trhů⁵⁹, se i přes naprosto odlišné historické, kulturní a regulační zázemí jednotlivých trhů dají vysledovat určité společné motivy. Tím nejdůležitějším a hlavním společným motivem všech kapitálových trhů a jejich historického vývoje, je určitě snaha o inovaci. Touto inovací se nemyslí pouze snaha přicházet s novými produkty, lepšími technologiemi či zlepšováním stávajících produktů, ale také snaha obcházet regulaci na kapitálových trzích. V takovém případě se dá ale spíš hovořit o „inovacích“. Důvodů pro takové chování je více. Regulace může být příliš striktní a zabraňuje vývoji na kapitálových trzích, přičemž touha po zisku spojená s potřebou změny, vede k inovativnímu chování účastníků kapitálových trhů. Jinými slovy ne všechno obcházení regulace je spojeno s morálně závadnou činností. Obcházení regulí je však častěji spojeno s činností, která je nejen morálně závadná, ale i společensky nebezpečná. Morální závadnost tkví v činnostech, které snaží úmyslně poškodit účastníky kapitálových trhů, nebo mají rovnou kriminální podobu. Společenská nebezpečnost tkví v tom, že hráči na kapitálových trzích neobchodují pouze se svým kapitálem, ale i kapitálem svých klientů a to buď přímo na jejich pokyn, s jejich vědomím, nebo aniž by o tom věděli (např. v případě bank). Právě tato konstrukce kapitálových trhů způsobuje problémy v okamžiku, kdy se některý z účastníků (hráčů) se začne chovat morálně závadně. Nejen že tím ohrožuje sebe a ostatní účastníky kapitálových trhů, ale fakticky (při dostatečné velikosti hráče, rozsahu činnosti

⁵⁷ *Teorie her a statistického rozhodování*, str. 11

⁵⁸ Funkce je definovaná na kartézském součinu prostoru strategií $X = X_1 \times X_2 \times X_3 \dots X_N$

⁵⁹ WALTER, I.: *Mergers and Acquisitions in banking and finance*, Oxford: Oxford University Press, 2004, ISBN-10: 0195159004 (dále citováno jako *Mergers and Acquisitions in banking and finance*)

a dopadu na kapitálový trh) celou ekonomiku státu a díky provázanosti národních ekonomik v rámci globalizačních tendencí i ekonomiku světovou⁶⁰.

Typickým příkladem je americká hypotéční krize z roku 2009. Američtí hypotéční bankéři prodávali své produkty i klientům, o kterých věděli, že v budoucnu nebudou schopni dostát svým závazkům. Takové chování je už ze své povahy autodestrukční a důvodem pro něj byly krátkodobé finanční bonusy pro bankéře, kteří prodají nejvíce produktů a seženou nejvíce klientů. Takové chování je zcela jistě morálně závadné, protože je současný zisk měněn za budoucí problémy finanční instituce, která takovou závadnou hypotéku (pro takové produkty se vžil výraz „toxická aktiva“) nabízí, či vlivem obchodování vlastní. Daleko horší jsou však konkrétní osobní a sociální problémy rodin, kterými vlivem těchto hypoték propadne majetek, protože zajisté si nikdo nebral hypotéku (a ručil svým majetkem), aby jí nesplácel a o vše přišel. Problémem s tímto spojeným je i tzv. „morální hazard“ což je termín, který označuje stav, kdy veřejné rozpočty garantují navrácení prostředků v některých ztrátových situacích, aby předcházely problémům sociálním. Taková situace, literárně řečeno, „vyhání čerta Dáblem“, protože pro obchodníky to jinými slovy znamená, že mohou přestat být obezřetní, neboť jakýkoli neúspěch veřejné rozpočty zahojí, což rozhodně není ideální stav. Hypotéční krize se přenesla na akciový trh a další kapitálové trhy, kde způsobila pohromu. Protože je vývoj kapitálových trhů úzce spojen s vývojem národního hospodářství (v globalizovaném světě dokonce se světovým hospodářstvím jako celkem), tak se pokles kapitálových trhů časem promítnul do vývoje ekonomiky a rovněž způsobil její pokles. Ekonomika má na rozdíl od kapitálových trhů velkou setrvačnost a změny se objevují až s určitým časovým zpožděním. Právě proto došlo k situaci, kdy „hypotéční“, či „kapitálová“ krize pominula, ale hospodářská krize fakticky začínala a v současné době vrcholí. Osobně si myslím, že právě s takovými problémy dokáže teorie her pracovat, protože nám její matematický aparát umožňuje zvolit optimální strategii rozhodování.

Pokud bychom vhodným způsobem (např. softwarový produkt) aplikovali teorii her do regulace na kapitálových trzích, mohli bychom ideálně popsat vztahy a vazby mezi jednotlivými hráči. Z těchto vztahů bychom mohli potencionálně odvodit, kterým směrem se vývoj na kapitálových trzích bude ubírat, kde jsou slabiny systému a v kterých částech případně upravit legislativu, zpřísnit, či naopak vhodně deregulovat.

1.3.2 Riziko a nejistota mezi hráči na kapitálových trzích

Globální pohled na kapitálové trhy, jaký má regulátor, se podstatně liší od pohledu na trhy, který mají jednotliví účastníci. Zatímco účelem regulátor je tvorba a udržování adekvátního legislativního prostředí, tak účelem účastníků kapitálových trhů je tvorba zisku. Konkrétně se snaží o dosažení co nejvyššího zisku, při co nejmenším riziku. Situace účastníku kapitálového trhu, je diametrálně odlišná od regulátora, neboť tito hráči o prostředky, kterých je na kapitálových trzích jenom omezený počet, soutěží a jejich zájmy jsou tak do značné míry antagonistickým konfliktem. Vhodnou námitkou je, že současný vývoj na kapitálových trzích je takový⁶¹, že antagonistickému konfliktu na první pohled neodpovídá, neboť ve finančním sektoru dochází k častým fúzím a akvizicím. Cituji: „Regulace finančním sektoru spouští akvizice a fúze tak, jak činí i v jiných oborech. Mezi příklady patří liberalizace trhu a následný přístup zahraničních bank a pojišťoven v zemích, jako je Austrálie, Mexiko, či jiné latinsko-americké země, Čína, Korea, Tchaj-wan a mnoho dalších. Obvykle je cílem těchto opatření je vytvořit stihlejší a více výkonnostně orientovaný rozpočtový systém. Řízení místních firem získají cizinci, kteří do jejich chodu zasahují. Tím nutí čelit konkurenci také místní nezávislé firmy a výrazně tak zvyšují výkon celého trhu. Někdy to funguje velmi dobře, jako například v Austrálii v 80. letech, kde si noví zahraniční účastníci trhu vedli velmi dobře, čímž dali signál i místním firmám, které je následovaly“⁶² (pozn. vlastní překlad). Motivem pro tyto akvizice a fúze je snaha o větší konkurenceschopnost na trhu, neboť spojením, či alespoň spoluprací získávají firmy možnost na trhu lépe uspět. Z tohoto pohledu se jedná o neustálý přechod od antagonistického konfliktu k neantagonistickému, neboť firmy se sice snaží spolupracovat a spojovat se, ale získaly výhody, které by samostatně dosáhnout nemohly, ale tyto výhody se týkají pouze toho, že mohou dominovat firmám jiným (tj. antagonistický konflikt).

Aplikace teorie her pro jednotlivé hráče na kapitálových trzích v takovém případě odstraňuje riziko protistrany a pro hráče přináší strategie, jak minimalizovat riziko.

2. Význam teorie her při analýze rizika a nejistoty

Stav rizika či nejistoty je každému, kdo se setkal s finančními trhy, znám. Pojem riziko jako takový vyjadřuje buď nebezpečí, nebo určitou míru pravděpodobnosti nezdaru či ztráty. Nejistota je neurčitý stav, který může mít mnoho podob a konkrétní definování záleží na rozhodovací situaci, které se týká. Cituji:

„Tradiční modely rozhodování vycházejí z principů dokonalých znalostí (poznání) a jistoty a předpokládají optimální množství informací, tedy ani nedostatek, ani nadbytek informací. Za těchto předpokladů má každé rozhodnutí pouze jeden důsledek a ten je předem znám! Lze usuzovat, že kdybychom znali všechny podněty, vlivy, příčiny působící na daný jev nebo proces a jejich sílu, směr působení a jejich vzájemné interakce, dokázali

⁶⁰ PAVLÁT, V. a kolektiv: *Kapitálové trhy*, Praha: Professional publishing, 2005 (dále citováno jako *Kapitálové trhy*)

⁶¹ *Mergers and Acquisitions in banking and finance*

⁶² *Mergers and Acquisitions in banking and finance*, str. 37

bychom predikovat jistý výsledek jako následek jejich působení. Tento předpoklad je však nesplnitelný. Ve skutečnosti většina rozhodnutí probíhá v podmínkách nejistoty a nedokonalých znalostí, kdy má rozhodnutí více možných důsledků a není předem známo, který z těchto důsledků nastane. Tato nejistota je důsledkem, jak již bylo řečeno, naší částečnou nebo úplnou neznalostí procesů (vlivů), které podmiňují určité události a jejich náhodný charakter. K lepšímu poznání oblasti neurčitosti velkého množství informací získaných cestou výběrového šetření a ocenění jejich spolehlivosti, slouží statistická inference, umožňující transformovat výsledky výběrových šetření zpět do základního souboru.⁶³

Problematiku rizik a nejistoty řeší jednak různé formy věd statistických, které využívají matematického aparátu a potom samostatný obor zvaný „risk management“, nebo-li „řízení rizik“. Řízení rizik je soustava, opakujících se, navzájem provázaných činností, jejichž cílem je řídit potenciální rizika, tedy omezit pravděpodobnost jejich výskytu nebo snížit jejich dopad. Finanční instituce samozřejmě řízení rizik využívají, ale tento obor příliš matematický aparát nevyužívá a vychází z empirického pozorování a tradice.

Já se však snažím přijít s novým, účinnějším pohledem na tuto problematiku a využiji proto nově vznikající teorii redistribučních systémů, která vychází z teorie her. Aplikace teorie her, respektive teorie redistribučních systémů do finančního prostředí má dle mého názoru velký význam.

2.1 Teorie redistribučních systémů

Teorie redistribučních systémů vychází z teorie her a používá matematický aparát k řešení specifických situací, které mají oporu v reálném světě. Redistribuční systémy se specializují na formování strategií v situacích, kdy dochází k dělbě finančních prostředků. Samotný redistribuční systém je prostor, kde dochází k dělbě (k redistribuci) finančních prostředků, dle nějakého klíče. Cílem redistribučních systémů je identifikace a popis toho, co je obecně přítomné ve skupinovém chování člověka (např. v různých týmech, institucích, organizacích atd.).

2.1.1 Dešifrování reality

Aby mohla být provedena identifikace, popis reality a chování člověka, je třeba nejdříve realitu dešifrovat a objevit v ní určité motivy, se kterými může teorie redistribučních systémů pracovat. Konkrétně jde o dešifrování společenské reality a postup je následující:

1. Je třeba definovat ten nejjednodušší model, který by v dané oblasti (společenské) reality vystihoval „to, oč tu běží“. Jinými slovy, je třeba „odfiltrvat“ z reality určité „rušivé prvky“, které se v modelu vyskytovat nebudou. Většinou to jsou ty prvky, které oddalují reálné výsledky od teoretických. To na první pohled působí zvláštně, protože následuje otázka, zda-li teorém redistribučních systémů skutečně zkoumá realitu, když si jí přizpůsobuje do určitého modelu, který fakticky plně realitě neodpovídá. Odpověď je v postupu, který se k realitě zpětně vrací a který na onen model, jenž odráží funkční mechanismus, aplikuje reálné prvky.

2. Tento model je třeba zkoumat prostředky matematiky (resp. teorie her), protože jenom tyto prostředky zajistí přesnost výsledků i intuitivní přijatelnost zkoumaného modelu.

3. Dále je model konfrontován s příslušnou oblastí společenské reality a evidují se otázky, na které nedává model odpověď, resp. identifikovat podstatné odlišnosti mezi tím, co model o realitě vypovídá (jak jej lze interpretovat), a tím, co se v realitě odehrává. Právě v tomto bodě přichází konfrontace teorie s realitou a většinou přináší značný rozdíl mezi výstupem teoretickým (modelovým) a reálným. Tyto rozdíly jsou evidovány.

4. Postupně se model rozšiřuje tak, aby plněji a přesněji vystihoval „to, oč tu běží“ (ve smyslu praktického kontextu toho, co se odehrává v realitě a co lze na základě jejího poznání ovlivnit). Právě rozdíly, které byly evidovány v bodě č.3, jsou postupně zapracovány do modelu a ten se tak čím dál, tím více přibližuje realitě.

5. Každý krok rozšíření modelu, musí splňovat požadavek maximální jednoduchosti, tj. byl elementárním rozšířením. Přibližování modelu realitě musí mít svoji přesnou strukturu, protože v případě, že se přibližování stane nepřehledným či nedostatečně posloupným⁶⁴, nedojde k přiblížení modelu realitě, ale k přesnému opaku.

6. Během celého procesu dešifrování reality, upřesňovat definování a popis systému matematickými prostředky a třeba řešit otázky či problémy, které lze formulovat v jazyce matematiky.

Je nutno striktně odlišovat:

- a) Jazyk, kterým popisujeme systém jako matematický objekt či konstrukt.
- b) Jazyk, kterým popisujeme danou oblast společenské reality.
- c) Jazyk, kterým se vyjadřujeme o vztahu mezi tím, co vypovídá model (na základě jakých předpokladů jsme jej definovali, co od něj očekáváme, jak se chová apod.) a co je z tohoto hlediska relevantní v příslušné oblasti společenské reality.

⁶³ DUDEK, I.: *Poznání a neurčitost základní racionální přístupy a praktické metody*, ELECTRONIC JOURNAL FOR PHILOSOPHY, 1999, ISSN 1211-0442

⁶⁴ Rozšiřování modelu a jeho přibližování k realitě ve své podstatě připomíná stavbu domu. Na základní konstrukci jsou přikládány další vrstvy, které společně fungují. Tento proces však musí mít určitou posloupnost, neboť stejně jako u stavby domu nelze pomyslně pokládat střešní tašky do vyhloubené jámy základů.

Mimořádně významnou roli při dešifrování reality hraje nalezení toho, co je oním zjednodušením reality, co je oním základním stavebním prvkem modelu, který realitu simuluje. Tento základním prvek musí výchozím (bazální) a „všudypřítomným“ v tom smyslu, že je obsaženo v každém konkrétním reálném případě vybraném z dané oblasti společenské reality.

Konfrontace matematického modelu s realitou umožňuje odhalit další významné reálné vlivy; matematický popis těchto vlivů lze do modelu zahrnout formou elementárního rozšíření výchozího modelu, přičemž způsob samotného rozšíření lze popsat v jazyce, kterým popisujeme model jako matematický objekt.

Významný vliv při dešifrování reality mají empirická pozorování. Viz kapitola 1.1.1 a dílo N. Machiavelliho, který právě empirickým pozorováním zjistil, v historii, neustále se opakující motivy lidského chování, které se dají považovat za onu základní konstrukci pro modelování reality.

2.1.2 Elementární redistribuční systém

Elementární redistribuční systém je základní model teorie redistribučních systémů, na kterém je demonstrováno, jakým způsobem redistribuční systémy pracují a jaká úskalí jsou s jejich existencí spojena.

Tento systém má tři hráče, což je nejmenší počet účastníků, při kterém se dají vytvářet koalice. Každý z těchto hráčů má odlišnou výkonnost (např. 6; 4; 2), které jsou označeny jako e_1 , e_2 , e_3 . Díky tvorbě může dojít také k opačnému jevu. Pokud uzavřou koalici dva hráči, tak je ten třetí diskriminován. Míra diskriminace má svůj vlastní parametr d . Tato míra diskriminace odpovídá nejmenší možné výplatě (např. 1, pokud měl hráč výkonnost 6 a dostává pouze 1, je evidentně diskriminován), kterou musí dostat. Pro tři hráče jsou to tedy parametry d_1 , d_2 , d_3 . K tomu je nutno dodat ještě některé další předpoklady – např. rovnoprávnosti všech hráčů (nejsou žádná omezení při tvorbě koalic, každý z hráčů má stejný vliv sílu apod.).

Množinu všech možných redistribučí v elementárním redistribučním lze vyjádřit následujícím způsobem:

$$x + y + z = E - \eta \cdot R(x - e_1; y - e_2; z - e_3)$$

Pro případ N hráčů, má redistribuční rovnice následující tvar:

$$x_1 + x_2 + \dots + x_N = E - \eta \cdot R(x_1 - e_1; x_2 - e_2; \dots; x_N - e_N)$$

kde:

$x_1 + x_2 + \dots + x_N$ je součet výplat jednotlivých hráčů.

$E = e_1 + e_2 + \dots + e_N$ je maximální částka, která by mohla být rozdělena, pokud by výkon redistribučního systému byl maximální, což znamená, že by nedocházelo k redistribuci a rozdělení výplat by tedy proběhlo podle výkonnosti.

η je koeficient snížení výkonnosti, $R(x_1 - e_1; x_2 - e_2; \dots; x_N - e_N)$ je funkce vzdálenosti rozdělení skutečných výplat od výplat podle výkonu.

$\eta \cdot R(x_1 - e_1; x_2 - e_2; \dots; x_N - e_N)$ je parametr citlivosti poklesu výkonnosti systému v důsledku odchylky výplat od výkonnosti hráčů (tj. předpokládá se lineární závislost na funkci vzdálenosti).

Redistribuční rovnici lze číst i tak, že toho, kolik si hráči mohou rozdělit, je tolik, kolik by si mohli rozdělit maximálně, sníženo o to, nakolik se vzdálili rozdělení podle výkonnosti. Funkce vzdálenosti může být definována různě, ve stávajících modelech se používá běžná metrika (kladná hodnota odmocniny součtu čtverců rozdílů optimální výplaty podle výkonu od skutečné). Pokud by platilo, že koeficient $\eta = 0$, pak by se jednalo o běžnou N -koaliční hru. Poměrně obtížným úkolem se ukázalo definovat chování hráčů prostřednictvím pravidel, preferencí a strategií, které mohou volit. Šlo o to, aby hru bylo možné popsat v explicitním tvaru.

Chování v případě tří hráčů je definováno takto:

- Každý z hráčů se snaží dosáhnout maximální výplaty (to je jeho preferenci).
- Návrh na uzavření koalice a rozdělení výplat dává vždy ten hráč, který je diskriminován (to je hlavní pravidlo, které lze různým způsobem konkretizovat).
- Každý z hráčů v každém kole vyjednávání a při jednání s každým hráčem uplatňuje stejný princip rozdělení výplat mezi sebe a koaličního hráče, např. tak, že dělí výplaty to, co mohou získat diskriminací třetího hráče ve stejném poměru. (Zde princip stability a rovnosti lze chápat jako pravidlo, konkrétní způsob dělení jako strategii.)

d) Návrh na uzavření koalice a rozdělení výplat dává hráč, který je na tahu (tj. ten, který je v souladu s výše řečeným diskriminován) tomu hráči, se kterým může dosáhnout větší výplaty (to je jedna z možných strategií).

2.1.3 Grafická interpretace elementárního systému

Struktura všech možných (tedy i nezajímavých) strategií v redistribučních systémech je složitá. V elementárním systému má každý hráč následující možnosti:

- Diskriminovaný hráč (např. hráč A) dá návrh na rozdělení výplat hráči B, hráči C, nebo hráči B i C současně.
- Hráči B a C čekají na návrh hráče A. Jeho nabídku můžou buď přijmout – vznikne tedy nová koalice – koalice hráčů A, B, nebo A, C, nebo velká koalice hráčů – A, B, C, nebo odmítnout.
- Tím končí jedno herní kolo, a pokud je uzavřena velká a pevná koalice, tak hra končí a systém je nastaven podle výplatní matice, která v této hře vznikla. Pokud není velká koalice dostatečně pevná, tak se můžou opět podbízet (čímž vzniká nové herní kolo) a tvořit diskriminační koalice.

Pakliže nevznikla velká koalice, v dalším kole se podbízí diskriminovaný hráč. Existuje možnost, že stávající koalice bude pevná, respektive jeho nabídky budou pro koaliční hráče nezajímavé a tak oba odmítnou. Diskriminovanému hráči, pokud nechce být diskriminován, nezbyvá nic jiného, než svoji nabídku změnit. To učiní tak, že zvýší svoji nabídku pro jednotlivé hráče. Jinými slovy nabídne některému z hráčů část výplaty potenciálně diskriminovaného hráče, což má být motivace pro to, aby koalici se stávajícím hráčem opustil.

Tento model i chování hráčů se dá graficky vyjádřit v trojrozměrném prostoru a to takto:

Bod rozdělení podle výkonu 6:4.2, v přenesených souřadnicích 5:3.1

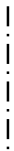

Souřadnice bodu rozdělení podle výkonu.

Linie vymezující sektory výplat dvou koaličních hráčů, kteří si oba polepší na úkor třetího hráče, který je plně diskriminován (jeho výplata se rovná 1).

Množina redistribucí, kdy si oba hráči polepší na úkor třetího

Linie ukazující nejvyšší možnou výplatu hráče, který se spojí s jiným hráčem, tomu dá nejmenší možné zlepšení oproti předcházející situaci a společně pak diskriminují třetího hráče.

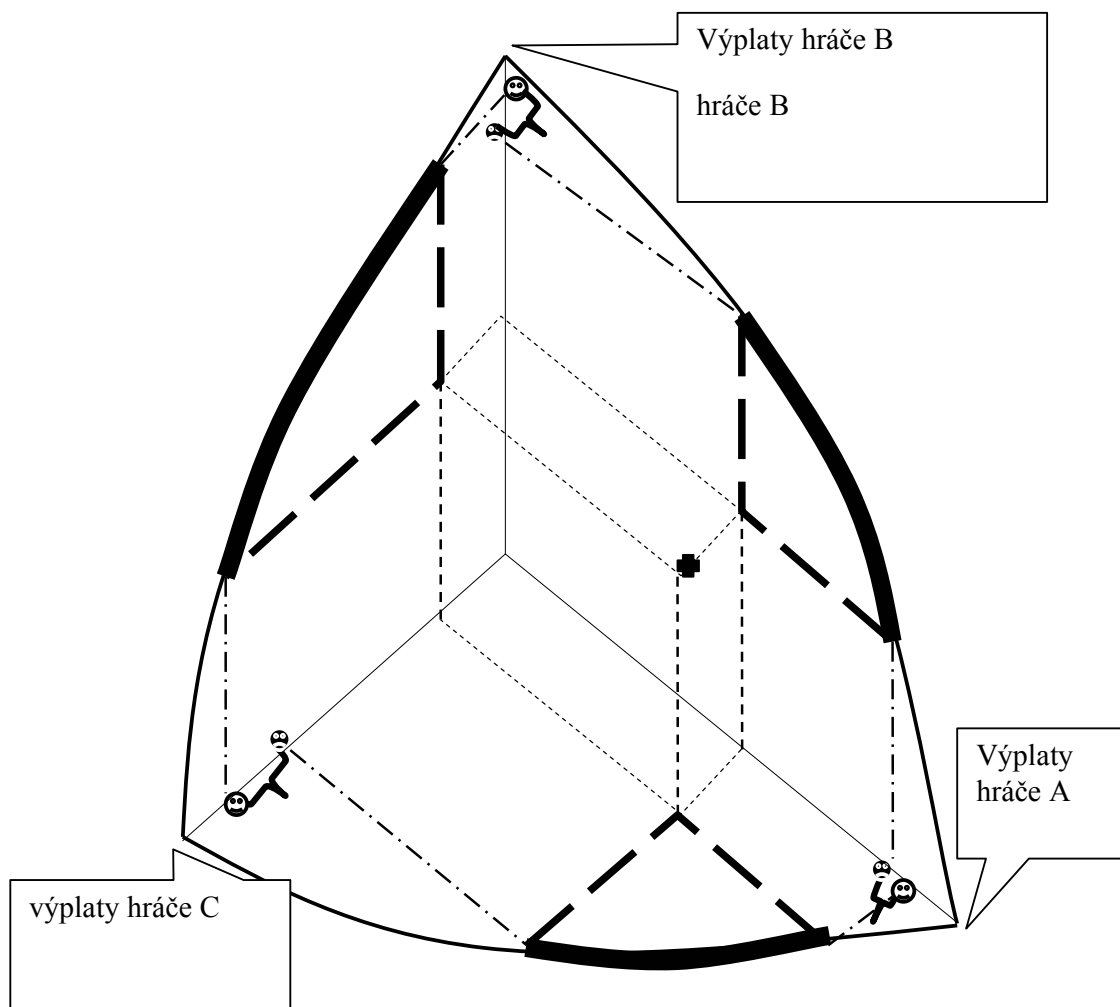
Větší výplaty hráče, který se spojí s jiným hráčem, tomu dá nejmenší možné zlepšení oproti předcházející situaci a společně pak diskriminují třetího hráče.

Menší výplaty hráče, který se spojí s jiným hráčem, tomu dá nejmenší možné zlepšení oproti předcházející situaci a společně pak diskriminují třetího hráče.

Rozdíl mezi zlepšením největší možné výplaty každého z hráčů v případě spojení s jedním či druhým hráčem.

Obrázek 1:

Redistribuční plocha s vyznačeným bodem rozdělení podle výkonnosti, tj. souřadnicemi $(6;4;2)$, resp. v přenesených souřadnicích $(5;3;1)$, a s vyznačením zlepšení hráčů, která vzniknou uzavřením diskriminující koalice s jiným hráčem.

Zde je ovšem nutné upozornit na to, že se jedná o případ, kdy výchozí situací je rozdělení podle výkonnosti. Některé jiné výchozí redistribuční situace mohou vést k vytvoření odlišné koalice. Počítačový model (viz příspěvek v sekci věnované informatice) umožňuje rozlišit, která z oblastí redistribuční plochy vede k vytvoření té či oné diskriminující koalice. Každopádně však platí, to co jsme již uvedli – čím více se rozdělení výplat blíží rozdělení podle výkonnosti, tím více bude sílit tendence ke spojení průměrných hráčů s nejméně výkonnými a k diskriminaci výkonných hráčů.

Výsledky, které byly analýzou elementárního redistribučního systému získány, lze ve stručnosti formulovat takto:

1. Pokud hráči v elementárním redistribučním systému volí strategii zaměřenou na vytváření diskriminujících koalic (dva hráči vytvoří koalici, ve které si na úkor třetího hráče zvyšují svoji výplatu), konverguje systém k oscilaci mezi třemi diskriminačními rovnováhami).⁶⁵

2. Hráči mohou dosáhnout paretového zlepšení oproti situaci vyúsťující ke konvergenci systému k oscilaci mezi třemi diskriminačními rovnováhami, přičemž příslušnou strategií vyjednávání lze definovat a její smysl je

⁶⁵ Budinský – Valenčík 2008a.

intuitivně zřejmý. Příslušná strategie vede k dosažení bodu společně přijatelné rovnováhy – ten je v elementárním redistribučním systému jediný a vykazuje řadu vlastností, které jsou zajímavé z čistě matematického hlediska a patrně i z hlediska standardních úloh teorie her.⁶⁶

2.1.4 Rozšiřování elementárního modelu

Při co nejsnadnějším rozšíření modelu redistribučního systému, existují dvě alternativní cesty kterými se vydat. První variantou je přidávání většího množství hráčů do systému.

- Pokud zvýšíme množství hráčů na 4,5,6 a více, vždy se vytvoří dvě strany (koalice proti jednomu hráči, či dvě koalice hráčů), kdy jedna bude dominantní a bude uplatňovat diskriminační způsoby jednání vůči druhé.

- V případě systému se čtyřmi hráči půjde o koalici hráčů tří, proti jednomu. Tento jediný, samotný hráč, se musí podbízet minimálně dvěma hráčům z koalice, tak aby se sám ocitnul ve vítězné koalici a mohl diskriminovat.

- Systém s hráči pěti a více rozděluje hráče tak, že vždy dojde ke vzniku koalice s nadpoloviční většinou členů a jednotlivých samotných hráčů, či koalice menšinové, tak aby mohlo docházet k diskriminaci zbývajících hráčů, kteří ve větší koalici nejsou. V tomto systému jsou již jednotlivé kalkulace hráčů složitější. Hráči se mohou jak podbízet sami za sebe, aby se stali členy většinové koalice, anebo spolupracovat s hráči v koalici menšinové a snažit z té většinové „přetahovat“ členy společným podbízením se.

Problémem těchto rozšířených modelů je jejich nemožnost plného a srozumitelného grafického zobrazení v dvojrozměrném modelu (například na papíře). Buď musíme vytvořit několik obrázků modelů redistribučních systémů, anebo použít zjednodušení pro jednotlivé koaliční skupiny. To přináší trochu chaos pro posluchače s menší grafickou představitostí a ubírá na detailech a jemných nuancích.

Druhou možností, jak redistribuční model o třech hráčích rozšířit (a zároveň ho přiblížit realitě) je vytvoření dalších, podobných redistribučních systémů, které budou tvořit jeden veliký. Představme si to například jako větší společnost, která má několik úseků a jednotlivé úseky tvoří zaměstnanci vždy po třech jedincích, kteří mají nějaký výkon. Výkon všech zaměstnanců je potencialem výkonem celé společnosti. Jednotlivé výkony, jednotlivých, konkrétních zaměstnanců se ale liší, tak jak to už v reálném světě bývá. Dále uveďme, že si hráči v rámci úseků (pracovních skupin) vzájemně konkurují a že si vzájemně konkurují i jednotlivé firemní úseky, které se sami pro sebe snaží získat co největší podíl z výplaty (z výkonu celé firmy).

- Bude docházet k tvorbě koalic v rámci pracovních skupin (firem. úseků).

- Bude docházet k tvorbě koalic mezi jednotlivými firemními úseky.

- Bude docházet k tvorbě koalic mezi diskriminovanými hráči mezi-úsekově, protože jednou z alternativ, kromě podbízení se koalici v jednotlivých herních kolech bude vytvoření nad-úsekových „šedých“ struktur, které budou mít rozhodující slovo právě ve chvíli tvorby koalic jednotlivými pracovními skupinami, tak aby mohli diskriminovat pracovní skupiny jiné.

Takový redistribuční systém bude už poměrně složitý a další prvkem, kterým ho můžeme rozšířit, je dát jednotlivých, konkrétním hráčům možnost migrovat mezi jednotlivými úseky, pokud se budou cítit příliš diskriminováni koalici, které momentálně nejsou členy. Koaliční partneři nebudou moci diskriminovat třetího hráče příliš, protože by jednak snížili výkon své skupiny (demotivace třetího hráče), ale rovněž o jakýkoli výkon hráče třetího přišli, protože by nespokojeně skupinu opustil. V takovém případě se všichni tři hráči pravděpodobně spojí a budou do své skupiny lákat (na část svého vlastního výkonu) hráče další, tak aby se výkon celé skupiny zvětšil, což opět přináší výhody v mezi-sektorovém jednání (větší pracovní skupiny mohou dominovat menším). Takový model už se začíná přibližovat realitě, přesto stejných výsledků rozdělení výkonu, jako reálná společnost nikdy nedosáhne.

(Pokračování v dalším čísle)

⁶⁶ Budinský – Valenčík 2009c.